

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	8
1.1. Психолого-педагогічний аналіз поняття «творчі здібності»	8
1.2. Зображувальна діяльність як чинник розвитку творчої особистості дітей дошкільного віку.....	16
1.3. Аналіз сучасного стану проблеми дослідження (за результатами констатувального експерименту).....	23
РОЗДІЛ II ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	31
2.1. Створення емоційно-насиченого середовища на засадах творчої взаємодії учасників освітнього процесу.....	31
2.2. Ознайомлення старших дошкільників з різними видами та техніками образотворчої діяльності	41
2.3. Включення дошкільників у самостійну образотворчу діяльність на ігрових засадах.....	48
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	64

ВСТУП

Сьогодні в усіх прогресивних країнах все актуальнішим стає питання розвитку творчої особистості, починаючи з дошкільного віку. Проблема розвитку людського потенціалу, здатного до самореалізації та творчої діяльності, стимулює освітян до необхідності відшукати можливі шляхи її вирішення. Державні документи (Конституція України, Закон України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Положення про дошкільний навчальний заклад, державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) визначено) підтверджують, що сучасні процеси реформування освіти в Україні спрямовані на пробудження художньо-творчої активності та розвиток творчих здібностей дітей, починаючи з дошкільного віку.

Відомо, що відсутність умінь з естетичного сприйняття творчості, недостатній розвиток емоційно-ціннісного ставлення до творів різних видів мистецтва гальмує прояви творчого потенціалу дітей та, відповідно, розвиток їх творчих здібностей. Питання розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку має багатоаспектний характер, оскільки синтезує в собі знання таких наук, як : педагогіка, психологія, соціологія, фізіологія, мистецтвознавство. Аналізу проблеми творчого розвитку особистості присвячені дослідження Дж. Гілфорда (концепція креативності, як універсальної творчої здібності), Е. Торенса (обдарованості й інтелекту), І. Беха, О. Демченко, Н. Мозгальнової, В. Моляко (дослідження потенціалу особистості, її творчої активності та здібностей), А. Маслоу, К. Роджерса (гуманістична теорія творчості) та ін.

Українські дослідники І. Біла, А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, Т. Поніманська, Л. Савченко вивчали проблему організації творчої діяльності дитини в дошкільному закладі освіти, досліджували шляхи створення розвивального освітнього середовища, способи діагностики творчого розвитку дітей, вивчали вагомість різних засобів для розвитку творчого потенціалу кожної дитини. Дослідники переконують, що дошкільний вік –

час активної соціалізації дитини, розвитку вмінь спілкування з дорослими та однолітками, пробудження моральних та естетичних почуттів, входження в культуру. Діти висловлюють свої почуття безпосередньо й спонтанно: легко плачуть і швидко заспокоюються, настрій залежить від обставин, радість не знає меж, горе невтішне, страх глибокий, здивування безмежне, а сміх заразливий. Ефективним шляхом формування емоційно почуттєвої сфери дитини є залучення її до творчої діяльності, яка включає зображувальну, музичну, театралізовану, художньо-мовну. Ці види дитячої діяльності сприяють емоційному збагаченню особистості, виникненню почуття радості, захоплення та натхнення. Поява таких почуттів в дитячому віці завжди передуює проявам творчості.

Аналізуючи особливості творчого розвитку дітей дошкільного віку, вчені зосереджуються на таких проблемах: розвиток самоконтролю дітей в образотворчій діяльності (Н. Горошко); ігрові методи у навчанні дітей образотворчої діяльності (І. Білан, Р. Борщ, І. Кондратець, Д. Самойлик, Т. Піроженко); ознайомлення дошкільників із творами живопису (С. Коновець, Л. Шульга). Незаперечною залишається думка, що розвиток творчих здібностей дітей починається зі введення дитини в світ краси і гармонії, з формування естетичних почуттів, які є результатом хвилювань та внутрішнього ставлення дитини до того, що відбувається в її житті, до того, що вона пізнає, як діє.

Дитяча художня творчість є однією з найбільш доступних і дієвих форм естетичного сприймання світу дітьми. Дитяча творчість – перша ланка розвитку творчої діяльності, в якій дитина може проявити своє розуміння та ставлення до навколишнього світу й розкрити свій внутрішній світ, дати волю уяві, задовольнити інтереси та мрії, розвинути здібності. Індивідуальний характер розвитку та прояву психічних процесів забезпечує індивідуальний темп розкриття творчих можливостей дітей. У процесі творчості дитина розвивається інтелектуально й емоційно, визначає своє ставлення до життя і своє місце в ньому, набуває досвіду колективної

взаємодії, удосконалює навички роботи з різними інструментами і матеріалами, своє вміння володіти тілом, голосом, мовою і т.п.. Творчо розвинена дитина, рано починає логічно мислити, знаходити оригінальні рішення поставлених завдань, висувати гіпотези.

Образотворче мистецтво вирізняється з-поміж інших видів художньої творчості специфічними, властивими лише йому суттєвими ознаками та засобами художнього вираження. Образотворчі мистецтва (живопис, графіка, архітектура) призначені для зорового сприйняття, вони втілюють художній образ у візуальних, зовнішньо нерухомих формах та у кольорах. Різні види образотворчого мистецтва наочно відтворюють життєві явища. Вони ніби зупиняють мить, надають можливість відчуття настроїв певного моменту, досягнути вічне безмежне багатство форм і кольорів світу. Природа образотворчої діяльності близька та зрозуміла дітям. Дошкільники із задоволенням та натхненням малюють, ліплять, конструюють. Засвоюючи палітру творчих технік дитина сама розвивається творчо, стає вправною та різносторонньою.

Таким чином, наявними є суперечності: між об'єктивною потребою у використанні педагогічного потенціалу образотворчого мистецтва у розвитку творчих здібностей дошкільників та невизначеністю педагогічних умов здійснення означеного процесу; між високим естетико-виховним та творчим потенціалом образотворчого мистецтва і недостатнім його використанням у дошкільній практиці.

Актуальність дослідження, зазначені суперечності та потреби практики зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток творчих здібностей дошкільників засобами образотворчого мистецтва».

Об'єкт дослідження – процес розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку творчих здібностей дошкільників засобами образотворчого мистецтва.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов розвитку творчих здібностей дошкільників засобами образотворчого мистецтва.

Відповідно до мети дослідження були висунуті наступні **завдання**:

1. Опрацювати наукову та методичну літературу з проблеми дослідження, здійснити психолого-педагогічний аналіз поняття «творчі здібності».
2. Дослідити особливості зображувальної діяльності дошкільників як чинника їх творчого розвитку.
3. Проаналізувати сучасний стан проблеми дослідження (за результатами констатувального експерименту).
4. Обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчих здібностей дошкільників засобами образотворчого мистецтва.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань застосовувались такі методи дослідження:

- теоретичні – аналіз науково-методичної літератури (в межах досліджуваної проблеми), порівняння, синтез, узагальнення;
- емпіричні – спостереження, бесіду, методику діагностики універсальних творчих здібностей дітей (В. Синельников, В. Кудрявцев), методику діагностики рівня розвитку уяви дошкільників (О. Дьяченко) та методику незавершених речень;
- методи математичної обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження – «Вишківський дошкільний навчальний заклад №1 (ясла – садок)», а саме: старша група «Калинка» (23 дітей) та старша група «Дзвіночок» (24 дітей). Експеримент здійснювався за допомогою вихователів груп.

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом участі у:

- II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мистецька освіта: теорія, методологія, технології» м. Кривий Ріг (листопад 2019 р.);
- IV Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні

питання формування творчої особистості педагога і контексті наступності дошкільної та початкової освіти» м. Вінниця (3 березня 2020 р.);

- звітній науково-практичній конференції факультету дошкільної початкової освіти та мистецтва ВДПУ ім. М.Коцюбинського (квітень, 2020);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (VII школа методичного досвіду), м. Вінниця (листопад 2020 року).

За результатами участі у конференціях підготовлено 3 статті, а саме:

- Кондрат Ю.В. Зображувальна діяльність як чинник виховання творчої особистості дошкільників. *Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво». Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2020. С. 95 – 98*

- Кондрат Ю.В., Бевза Л.І. Розвиток пізнавальної активності дітей засобами театралізованої казки. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (VIII школа методичного досвіду) Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 24-25 листопада 2020 року. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2020. с.*

Структура дипломної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, літератури та додатків. Основний зміст викладено на 63 сторінках. Загальний обсяг дипломної роботи становить 73 сторінки.

РОЗДІЛ І РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Психолого-педагогічний аналіз поняття «творчі здібності»

У вік швидких змін та реформ особлива увага освітян спрямована на визначення та розвиток універсальних навичок, які необхідно здобути кожній дитині для успішного навчання та майбутньої життєдіяльності. Завдання дошкільних закладів освіти – сформувати та розвинути у своїх вихованців основні навички майбутнього (hard and soft skills). У 2020 році на Всесвітньому економічному форуму у Давосі було визначено 10 основних, найбільш затребуваних, навичок майбутнього, серед яких розвиток творчих здібностей (креативність) особистості займає третє місце.

В державних документах (Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Положенні про дошкільний навчальний заклад, державних національних програмах «Освіта» (Україна ХХІ століття)) визначено, що відродження суспільства України, його розвиток, значною мірою залежить від творчості та активності його членів, їх ініціативи; тих умов, що створюються для розвитку та реалізації потенціалу кожної особистості. Пріоритетним завданням сучасної дошкільної освіти стає пошук шляхів та засобів розвитку творчих здібностей, створення умов для актуалізації творчих ресурсів кожного дошкільника.

Проблема розвитку творчих здібностей дитини є полем наукових інтересів, як психологів, так і педагогів. Сучасна психолого-педагогічна наука розглядає поняття «творчі здібності» з різних точок зору. Зарубіжні та вітчизняні науковці вивчають загальні основи розвитку творчих здібностей (Л. Виготський, Дж. Гілфорд, Н. Лейтес, А. Маслоу, В. Моляко, С. Сисоева, П. Торренс, Б. Теплов), з'ясовують механізми творчого мислення (Г. Альтшуллер, О. Матюшкін, Н. Мозгальова), досліджують творчі здібності, як передумову активної інтелектуальної поведінки (Г. Айзенк, Р. Стернберг), визначають творчі здібності дитини, як основу самоактуалізації та самореалізації (І. Барановська, А. Зайцева, А. Маслоу, К. Роджерс), розкривають особистісний характер мотивації креативів та рефлексію

креативності (Г. Костюк, А. Лук, В. Пятруліс). Вчені обґрунтовують різні підходи до трактування поняття «творчі здібності». Спільною для науковців є думка, що творчі здібності проявляється у процесі творчості як здатність породжувати різноманітні, соціально важливі, оригінальні ідеї, продукти, а також продуктивні шляхи їх застосування. Творчі здібності розвивається лише за сприятливих педагогічних умов у різних галузях життєдіяльності протягом навчання та праці.

Питанням творчого розвитку на етапі дошкільного дитинства присвячені праці О. Андрощук, С. Архипова, І. Біла, А. Богуш, Н. Горошко, К. Крутій, С. Науменко, О. Ніколаєва, Т. Поніманська, Л. Руденко, О. Турина, Л. Шульга, Т. Яценко та інших. Вченими встановлено умови та чинники розвитку творчих здібностей (І. Бех, І. Біла, Дж. Гілфорд, О. Лук, С. Коновець, О. Матюшкін, В. Моляко, Т. Равлюк, Е. Торренс), розроблено методи їх виявлення (О. Большакова, П. Джонсон, Н. Краснощокова, О. Кульчицька, Г. Лаврентьева, Т. Равлюк, В. Тарасун, Е. Торренс, Л. Чорна).

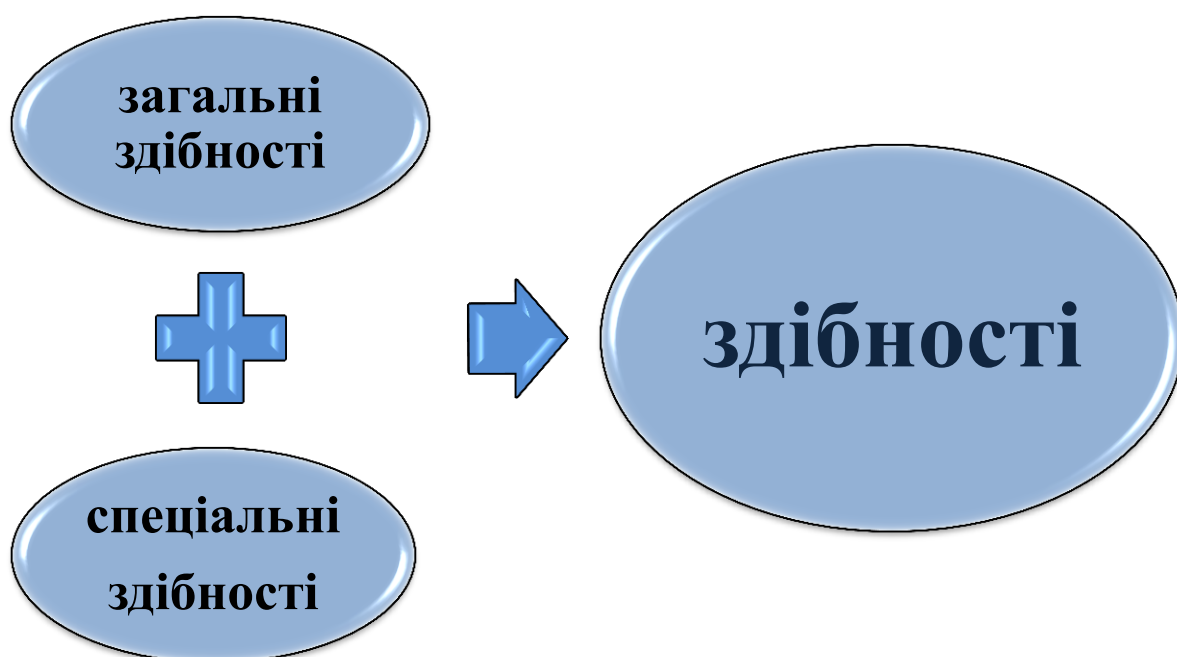
Розглянемо зміст поняття «здібності». В широкому розуміння – здібності – психічні властивості індивіда, які реагують на його поведінку та служать умовою його життєдіяльності. Як зазначає Т. Равлюк, [48, с. 128-129] здібності – роблять дитину придатною до певного виду діяльності. Про здібності дитини можна судити передусім по тому, як вона навчається, засвоює людський досвід та надбання, як вона їх збагачує, виконує роль творця матеріальних та духовних цінностей. Психологи та педагоги переконані, що здібності, на відміну від інших якостей особистості, не тільки проявляються та формуються у визначеній діяльності, але взагалі не існують поза відповідною діяльністю.

На переконання Г. Костюка здібності – загальнолюдські істотні властивості, спільні для всіх людей. Всі люди здібні, оскільки, на відміну від тварин здатні виконувати різні види діяльності. Вони здатні засвоювати надбаний людством досвід, брати участь у створенні потрібних для суспільства цінностей, користуватися ними у своєму житті [28].

В психологічній літературі визначають:

- загальні здібності, тобто ті, що певною мірою виявляються у всіх видах діяльності (загальні розумові чи інтелектуальні здібності);
- спеціальні здібності, що відповідають вузькому колу вимог конкретного виду діяльності (музичні здібності та музичних слух, почуття ритму у музикантів; зображувальні, художні та окомір, відчуття кольору й простору у художників).

Рис.1. Структура поняття «здібності»

Одні люди схильні до образного пізнання об'єктивної реальності, інші – прагнуть до узагальненого, понятійного відображення. Згідно теорії І. Павлова, можна виділити «художній, мислительний, середній типи людей». Художній тип характеризується відносною перевагою роботи першої сигнальної системи, що відповідає за чуттєве, образне пізнання дійсності. Мислительний тип – відносна перевага другої, мовної сигнальної системи, що зумовлює схильність людини до абстрактного узагальнюючого мислення [47, с.256.]

Здібності – це не вроджені властивості, а соціально набуті. Визначальним у перетворенні вроджених задатків людини є умови її життя та

взаємовідносини з навколишнім середовищем, процес засвоєння суспільного досвіду, виховання, навчання, що відбувається у ході трудової діяльності. Особисте в здібностях людей виявляється у тому, до яких видів діяльності і в якій мірі вона здібна. Здібності людини мають індивідуальну, унікальну своєрідність. Як зазначає Г. Костюк, маючи однакові рівні загальних розумових здібностей дорослі і діти часто різняться своїми здібностями до окремих галузей науки чи мистецтва (наприклад, до математики, техніки, музики, співу, малювання, тощо) [28].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

- здібності кожної людини не є чимось сталим, вони прогресивно розвиваються у міру того, як розвивається особистість у цілому;
- показником розвитку здібностей є високий рівень засвоєння нового матеріалу за інших умов навчання та результати (продукти) діяльності;
- будь-яка здібність розвивається в діяльності, тобто творчі здібності розвиваються в процесі творчої діяльності.

Аналіз наукової літератури показав, що творчість – це складний діалектичний процес, що має відповідні етапи і свій механізм. На думку О. Андрощук: «творчість не можна зводити або лише до неусвідомленого мимовільного явища, або тільки до дискурсивного, тобто логічного акта; це – єдність інтуїтивного і дискурсивного. Природні нахили є лише однією з можливостей творчого характеру діяльності людини. Поза соціальним середовищем ці нахили не можуть розвиватися і більш того реалізуватися [1]. Принагідно підкреслимо, що в психолого-педагогічній науці «творчим» називають майже будь-який процес діяльності, крім вузького кола вкрай автоматизованих дій.

А. Галін виділяє наступні ознаки творчості:

- у процесі творчої діяльності відбувається перетворення явищ, речей, процесів діяльності або їх зразків, чуттєвих чи розумових;

- продукт творчості, нові ідеї, система дій, невідомих закономірностей містять у собі новину та оригінальність [16].

На думку психолога Я. Пономарьова творчим людям притаманні:

- цілісність, свіжість, синтетичність (як властивості сприйняття), здатність побачити те, чого не бачать інші;
- певні особливості пам'яті, що виявляються в швидкому засвоєнні головного і в легкому забуванні другорядного;
- здатність помічати багатозначність слів, відчувати певні підтексти;
- швидкість, гнучкість, оригінальність, відкритість мислення, вміння узагальнювати явища, не пов'язані між собою видимим чином [46].

Вивчаючи психологію феномена «творчість» О. Туриніна виділяє у структурі творчої діяльності кілька основних підсистем: процес творчої діяльності; продукт творчої діяльності; особистість творця; умови, в яких відбувається творчість. Дослідниця вважала, що творчий процес людини – це послідовність творчих актів. Творчий акт можна вважати умовною одиницею творчого процесу, зручною для аналізу та вивчення механізмів творчості. На творчий процес, роботу уяви загалом людину спонукає потреба. Нові враження стимулюють потяг до творчості та безпосередньо її процес [56, с. 32-122].

Процес творчості, наголошують О. Нікітюк та О. Євсюков, можливий, коли інтелектуальні здібності людини мають наступні характеристики: синтетичність – бачити інакше й уникати звичного способу мислення; аналітичність – виявляти ідеї, які гідні подальшої розробки; практичність – уміння переконувати людей у цінності ідеї (інакше «продати» творчу ідею іншим) [42, с. 238-240].

Творчий процес пов'язують із інтелектуальним особистісним розвитком та соціалізацією особистості в суспільстві. Вчені Д. Богоявленська, Л. Вигодський, О. Запорожець, С. Гончаренко, Г. Костюк, Ж. Піаже, Я. Пономарьов, О. Туриніна та інші переконані, що творчість

пов'язана із соціально-значущими відкриттями. Вони розглядають творчість, як діяльність, спрямовану на створення нових суспільно значущих цінностей. Інша когорта вчених (І. Бех, А. Маслоу, В. Моляко, Ф. Перлз, К. Роджерс та ін.) переконані, що творчість – це передусім самореалізація людини, тому акцентують увагу на розвитку мотивації до творчої діяльності. Вчені наголошують на безсумнівному творчому характері відкриттів, які людина робить для себе.

Американський психолог Е. Фромм синтезував поняття «здібності» та «творчість». Вчений вважає, що творчі здібності – це здатність дивуватись і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, спрямованість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду [60, с.119]

Відомий дослідник проблеми творчості О. Лук, спираючись на біографії видатних учених, винахідників, художників і музикантів виділяє наступні творчі здібності [32, с. 6-36]:

- здібність бачити проблему там, де її не бачать інші;
- здібність згортати розумові операції, замінюючи кілька понять одним і використовуючи більш місткі в інформаційному відношенні символи;
- здібність застосувати навички, набуті при вирішенні одного завдання до вирішення іншого;
- здібність сприймати дійсність цілісно, не подрібнюючи її на частини;
- здібність легко асоціювати віддалені поняття;
- здібність пам'яті видавати потрібну інформацію в потрібну хвилину;
- гнучкість мислення;
- здатність вибирати одну з альтернатив рішення проблеми до її перевірки;
- здатність включати сприйняті відомості у вже наявні системи знань;
- здатність бачити речі такими, які вони є, виділяти спостережуване з того, що привноситься інтерпретацією;

- легкість генерування ідей;
- творча уява;
- здатність доопрацювання деталей, до вдосконалювання первісного задуму [32, с. 6-36].

Оскільки, на нашу думку, кожен віковий етап розвитку дитини має свої характерні особливості, відповідно й на кожному етапі розвитку творчі здібності мають свої показники. Досліджуючи феномен дитячої творчості І. Біла переконує, творчі здібності – це вищий прояв активності людини, здатність створювати дещо нове, оригінальне на противагу стереотипній шаблонній діяльності. Масштаб творчості може бути різним, вона виявляється у будь-якій сфері людської діяльності, але у всіх випадках відбувається виникнення, відкриття чогось принципово нового [8; 10]. Незаперечним є те, що вдосконалення творчих здібностей відбуваються в процесі розвитку, безперервної взаємодії вродженого і набутого, що визначає співвідношення між рівнем досягнутого і новим змістом життя особистості, її інтересами, потребами. За висловом Г. Костюка, засвоєне зовнішнє стає внутрішньою, суб'єктивною умовою подальшого розвитку особистості.

На думку вчених, творчість – це історично еволюційна форма активності людей, що виражається в різних видах діяльності і призводить до розвитку особистості. Через творчість реалізуються історичний розвиток і зв'язок поколінь. Вона безупинно розширює можливості людини, створюючи умови для підкорення нових вершин» [1, с. 92]. Отже, творчість – це необхідна, істотна, невід'ємна властивість діяльності людини, що містить елементи новизни, оригінальності, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей, вирішення проблемних ситуацій. У творчості людина самоактуалізується та знаходить способи самореалізації.

З педагогічної точки зору, творчість – це історично еволюційна форма активності людей, що виражається у різних видах діяльності і породжує щось нове, відрізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю та призводить до розвитку особистості. Творчий потенціал

особистості залежить від розвитку та виховання її здібностей [2; 3; 10]. В наш час педагоги-практики І. Барановська, О. Демченко, Н. Казьмірчук, Л. Старовойт, О. Шикиринська продовжують вивчати особливості виховання та розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку. Дослідники одноставні у думці, що різні мистецтва (музика, література, зображувальне мистецтво, театр, хореографія) стають для дітей джерелом переживання радощів, відкривають світ краси, світ творчості, забезпечують багатство вражень.

Творчі здібності мають складну структуру. У психолого-педагогічній науці компонентний склад творчих здібностей підлягає різнобічним дослідженням. Наприклад, Д. Гілфорд акцентує увагу, що у процесі творчості в художників активізуються прояви таких творчих здібностей, як: швидкість мислення, аналогій; гнучкість думки; оригінальність, допитливість, точність і сміливість [17].

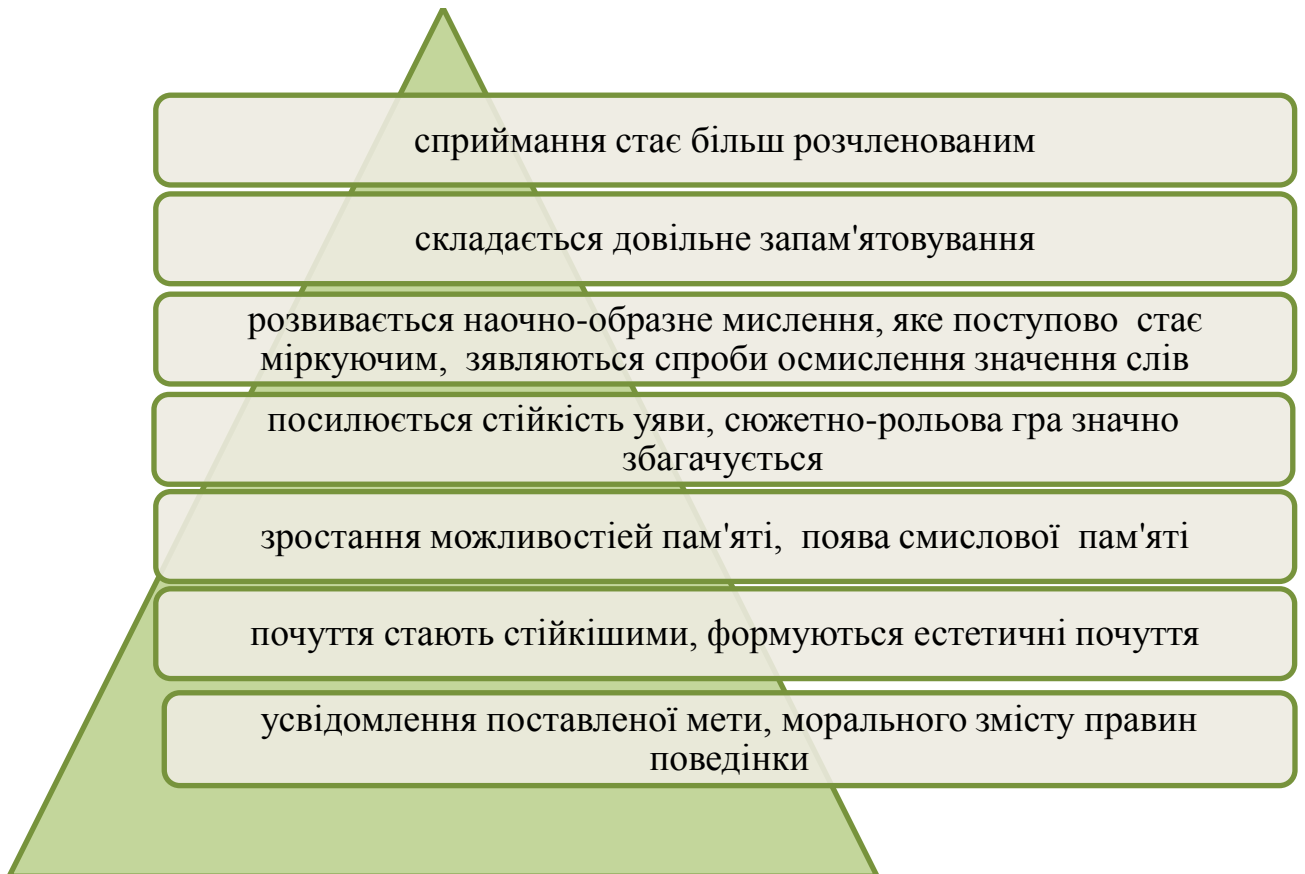
Український дослідник творчості В. Моляко серед компонентів творчих здібностей називає оригінальність у рішеннях, пошук нового, наполегливість у досягненні цілей, самокритичність та критичність, гнучкість мислення, сміливість та міцність, енергійність [41, с. 25].. В. Андрєєв, І. Барановська, О. Яковлева вважають, що творчі здібності – це якості й властивості особистості, які проявляються у синтезі мотиваційної (мотиваційно-творча активність), інтелектуальної (інтелектуально-логічні здібності), організаційної (інтелектуально-евристичні здібності), комунікативної само організаційні здібності) сторін творчої діяльності, від яких залежить можливість та рівень її успіху [3]..

Таким чином, творчі здібності є інтегральною властивістю особистості дитини, що охоплює мотиваційну, когнітивну та діяльнісну сфери. Розвиток творчих здібностей тісно пов'язаний з психічними новоутвореннями у дошкільників, зокрема тими, що торкаються пізнавальної та емоційної сфери. Про це мова піде в наступному параграфі.

1.2. Зображувальна діяльність як чинник розвитку творчої особистості дітей дошкільного віку

Дошкільне дитинство – важливий період життя, коли творчість, коли бажання пізнавати та творити є природним способом буття дитини. Цей віковий період відрізняється здатністю дивуватися і пізнавати, досліджувати, експериментувати. Психологами встановлено, що у дітей віком 3-5 років починає формуватися фантазія та творча уява, у віці 6-7 років їх розвиток набуває найбільшої сили [46; 49]. Невипадково дошкільників називають «Чомучками?». Важливо не згасити цей вогник допитливості, а створити умови для розвитку фантазії та творчої яви, творчого мислення, вмінь творити та реалізовувати свої творчій задуми.

Проблема творчого розвитку дітей дошкільного віку тісно пов'язана з появою у них психічних новоутворень, зокрема тих, що торкаються пізнавальної, емоційної та вольової сфери (рисунок 2, 3). Невипадково в основу програм розвитку дітей дошкільного віку («Дитина в дошкільні роки», «Українське докільля», «Радість творчості», тощо) покладено «концепцію психічного віку як етапу, стадії дитячого розвитку, що характеризується своєю структурою та динамікою [29, с.6]

Рис.2. Новоутворення дитини середнього дошкільного віку

Як видно з рисунків 2,3, з кожним роком життя в дошкільників з'являються нові прогресивні зміни у психіці та фізичному розвитку. Вони підтверджують думку, про сенситивність цього вікового періоду до творчого розвитку.

Рис.3. Новоутворення дитини старшого дошкільного віку

Аналіз науково-методичної літератури дозволив виявити види діяльності, що найбільш значущі для розвитку творчих здібностей дошкільників [2]. Вони подані на рисунку 4.

Рис.4. Види діяльності дошкільників, що сприяють розвитку творчих здібностей

Дитяча творчість – своєрідна сфера дитячого життя. Займаючись нею, дитина діє, спілкується з дорослими та однолітками. Творчі прояви у дитини спостерігаються досить рано. Характерними ознаками дитячої творчості є непередбачуваність, спонтанність, хоча ці прояви мають безліч індивідуальних відмінностей. Вчені вказують, що творчі процеси дитини найчастіше протікають на несвідомому рівні, а свідомість фіксує лише їхній кінцевий результат. Дітям дошкільного віку властива допитливість, вони прагнуть активно пізнавати не лише зовнішні ознаки предметів та явищ, а й намагаються зрозуміти їх устрій та способи призначення та використання.

Творча діяльність дошкільника складається з багатьох компонентів. Її специфічна складова – фантазія: найвища напруга особистих емоційних і духовних сил, коли задум стає реально існуючим «художнім явищем» і втілюється в «художньому витворі». Творча діяльність характеризує особистість дошкільника в цілому або її окремі сторони, продукти діяльності та процес їхнього створення.

Образотворче мистецтво вирізняється з-поміж інших видів художньої творчості специфічними, властивими лише йому суттєвими ознаками та засобами художнього вираження. Образотворчі мистецтва – це найбільш ранні види художності, що призначені для зорового сприйняття, тому різні види образотворчого мистецтва нерідко називають візуальними, а образотворчу діяльність дітей – зображальною діяльністю. Головна сутнісна якість образотворчого мистецтва полягає у втіленні художнього образу за допомогою візуальних, зовнішньо нерухомих засобів, – формі, кольорах, композиційному розташуванні зображених об'єктів.

В дитячому садку діти знайомляться з різними видами продуктивної зображувальної (образотворчої) діяльності, насамперед це малювання, ліплення, аплікація та конструювання. Вказані види тісно пов'язані між собою, перш за все спільним тематизмом (зображення тварин, рослин, транспорту, будинків, тощо) та послідовним оволодінням знаннями та навичками (формоутворюючими рухами) роботи з різними матеріалами.

Вивчаючи педагогічний потенціал образотворчого мистецтва, вчені С. Коновець, О. Комаровська, В. Лихвар, Л. Масол, Б. Юсов звертають увагу на, притаманне власне йому, естетичне поле, що охоплює художнє зображення та відображає естетичний зміст зображувального об'єкта, котрий проявляється в пропорційності будови форм, відповідно всіх частин об'єкта одне одному, витонченості обрисів, кольорових відтінках. Виразальні засоби художньої мови образотворчого мистецтва – лінія, крапка, пляма, колір колорит, тощо, пронизані за своєю сутністю естетичним змістом та є основою майбутнього творчого задуму. Саме вони є зображально-виразними засобами передачі дійсності в художній творчості. Процес зображення, як правило, викликає в особистості захоплення красою предмета, радість за допомогою художніх матеріалів передати своє ставлення, свої почуття іншим [26; 27; 31; 35; 60].

Діяльність правої півкулі головного мозку дошкільника перетворює його оточуючий його навколишній світ у казку, диво. Предмети оживають, розповідають про себе, діють у просторі та часі. Цим даром наділені талановиті художники та діти. Потрібно враховувати особливості техніки образотворення дітей дошкільного віку: малюють те, що знають і відчувають, а не те, що бачать; використовують традиційні символи передання внутрішнього стану; спонтанно використовують кольори, не розуміючи символіки, колір для них є способом передання внутрішнього стану; докладають великих зусиль для контролю зором рухів руки, намагаються утримувати в полі зору весь об'єкт зображення з його складною конфігурацією, не володіючи способом входження в графічний образ; люблять працювати з різним зображувальним матеріалом (папір, фарби, гуаш, кольорові олівці, тканина, природній та покидьковий матеріал). Навчання спонукає дитину до осмисленого художнього прояву [3; 40].

Дитина набуває образотворчих умінь поетапно, завдяки відповідній послідовності виконуваних нею творчих завдань. В основі їх лежать певні зображальні технічні засоби та знакова система символічного малюнка, яку

вона засвоює ще змалку. Образи-символи в зображувальній діяльності дошкільників – це унікальна мова, якою дитина виражає свої почуття та думки, спілкується з дорослими й однолітками.

Наприклад, на першому етапі дитина знайомиться з різними видами та жанрами образотворчого мистецтва (розвиток рефлексії) : живопис (натюрморт, пейзаж), графіка (книжкова ілюстрація, відбиток), вчиться розуміти чужий малюнок (ілюстрацію книги, репродукцію картини) як зображення дійсності; на другому – відбувається розуміння загального призначення образотворчої діяльності (створення гарних малюнків, яскравих картинок, чудових картин); третій етап – встановлення зв'язку зі зовнішньою схожістю (на основі форми, кольору тощо) між випадковим нечітким зображенням і знайомими предметами; четвертий – перехід до свідомого зображення предметів і явищ (на прохання дорослого чи за власним бажанням), самостійний пошук зображувально-виражальних засобів, пов'язаних із відтворенням зовнішніх ознак предметів чи явищ, виразом свого ставлення до них. Поступово у дитячих роботах виявляються факти оволодіння та поступового удосконалення таких елементів мови образотворчого мистецтва, як лінія, колір, форма, композиція.

Доброзичлива підтримка батьків та вихователів значно сприяють реалізації природного художнього потенціалу, проявам дитячої творчої індивідуальності. Кожна дитина неповторно, по-своєму сприймає навколишній світ речей та предметів, тому й відтворює його унікально, цілісно та свіже, зображаючи предметний світ у площині та просторі за допомогою відомих йому художніх засобів, прийомів, технік зображення.

Творчість у зображувальній діяльності дошкільника, зазначає Н. Горошко, – складне особистісне утворення, в основі якого лежать емоційне сприймання, зображальні вміння, знання, навички, задатки загального та специфічного характеру. Щоб надати творчого характеру образотворенню дитини, необхідні відповідні педагогічні засоби, зокрема: створення емоційно насиченого середовища; ігрові технології засвоєння

художніх знань і оволодіння зображальними навичками та вміння; вправляння у різних видах образотворення; самостійна образотворча діяльність дитини [19].

Унікальність залучення дошкільників до зображувальної діяльності полягає в тому, що самостійно образотворення розвиває візуальний і сенсорний досвід, поглиблює знання, інтенсифікує емоційно-почуттєву сферу, завдяки властивим тільки образотворчому мистецтву художнім засобам, а саме: кольором, лінією, формою, тощо.

Одним із основних дидактичних принципів проведення занять у дитячому садку є активність самих дошкільників. Їх приваблює все яскраве, емоційно забарвлене, те, що можна досліджувати, з чим можна експериментувати. Важливо, що для них цікавий не лише сам процес, але й результат їх творчості. Дитина створює малюнок (аплікацію, поробку), втілює в роботі свої враження, знання, досвід, почуття та мрії. Це зумовлює небайдуже ставлення до акту творення. Дитина активно досліджує та експериментує з різними зображальними матеріалами, виражає себе і в результаті цього самовираження має продукцію – малюнок (аплікацію, поробку), завдяки якому може радіти та поділитися радістю з оточуючими.

Ознайомлення дошкільників зі світом образотворчого мистецтва відкриває шлях до естетичного сприймання умовного зображення рослин, птахів, предметів побуту, сприяє розумінню краси симетрії і асиметрії, ритму, кольорової забарвленості, змісту етнокультурних символів, канонів, традицій, смакових уподобань, заохочує до експериментування у різних художніх техніках зображення, збагачує емоційний світ, вчить бачити та творити прекрасне.

Наступний параграф визначенню показників розвитку творчих здібностей та з'ясуванню їх рівнів у старших дошкільників

1.3. Аналіз сучасного стану проблеми дослідження (за результатами констатувального експерименту)

Творчі здібності, як властивості особистості мають інтегративний, комплексний характер, тобто характеризують особистість дитини в цілому (п.1.1., п.1.2.). Розвиток творчих здібностей починається з включення дітей у творчу діяльність. Нам імпонує думка вчених про те, що розвиток творчих здібностей є керованим процесом, тобто включає вплив на мотиви творчої діяльності, пізнавальні інтереси, спеціальні та загально навчальні вміння та навички [3; 23; 26; 29].

На основі аналізу наукової літератури вважаємо, що першим етапом у розвитку творчих здібностей дошкільників засобами образотворчої діяльності має стати діагностика рівнів їх сформованості. В нашому дослідженні орієнтиром діагностичного процесу є структурна модель розвитку здібностей, що включає мотиваційний, пізнавальний та операційний компоненти та демонструє динамічну інтегративну природу творчих здібностей, котрі проявляються в діяльності.

Експериментальною базою дослідження було обрано «Вишківський дошкільний навчальний заклад №1 (ясла – садок)», а саме: старшу групу «Калинка» (23 дітей) та старшу групу «Дзвіночок» (24 дітей). Експеримент здійснювався за допомогою вихователів груп.

Діагностичними методами констатувального етапу педагогічного експерименту було обрано: спостереження, бесіду, методику діагностики універсальних творчих здібностей дітей (В. Синельніков, В. Кудрявцев), методику діагностики рівня розвитку уяви дошкільників (О. Дьяченко) та методику незавершених речень (додаток А, Б, В).

Одним з ефективних методів діагностики творчих здібностей є спостереження за дитиною у різних видах діяльності та запис життєвих спостережень. Спостереження за життєдіяльністю старших дошкільників

проходили систематично, протягом трьох місяців, у природних умовах дошкільного закладу.

Особливо цінними для нас були спостереження за грою дітей, оскільки гра, визначена вченими, провідним видом діяльності. У своїх спостереженнях ми керувалися висновками досліджень Б. Ельконіна про рівні розвитку гри, що визначаються та відповідають психологічним рівням розвитку дитини, а саме: розумовому, емоційному та знаннево-операційному. Про рівень творчого розвитку дитини свідчать наповненість досвіду дошкільників образами, знаннями та інформацією, тематика, сюжет та зміст гри, наявність умінь планувати та логічно вибудовувати розгорнуту сюжетну лінію в грі, прогнозувати перспективу. У ході дослідження ми підтвердили думку про те, що сюжетна-рольова гра є улюбленим видом творчо-ігрової діяльності старших дошкільників. Серед улюблених ігрових сюжетів – «Школа», «Перукарня», «Кафе», «Лікарня», «Будівельники», «Авто гонки» тощо. Зазначимо, що характерним для старших дошкільників виявилися вміння виконувати ігрові ролі та діями за певними правилами. Як бачимо, назви та зміст сюжетних ігор відображають набутий досвід та ціннісні пріоритети дитини. Ми поділяємо думку професора І. Білої, що дитина виявляє намір займатися (гратися) лише тим, що їй близько та цікаво, обирає ту діяльність, яка їй «до душі», захоплюється тим, що у неї добре виходить [8, с.16 - 34].

Результати спостережень ми фіксували у спеціальних картах-протоколах (таблиця 1.).

Таблиця 1.

Зразок картки-протоколу спостережень

Прізвище, ім'я, в ік	Наявність/відсутність інтересу до творчої діяльності	Емоційні прояви дітей у процесі творчої діяльності	Зміст висловлювань дітей про створені продукти творчості	Спрямованість діяльності вихователя на розвиток творчих здібностей вихованця

У результаті спостережень ми отримали об'єктивну інформацію про наявність інтересу старших дошкільників до творчої діяльності, а також про організацію діяльності вихователів щодо розвитку творчих здібностей вихованців старших груп «Калинка» та «Дзвіночок» (додаток А).

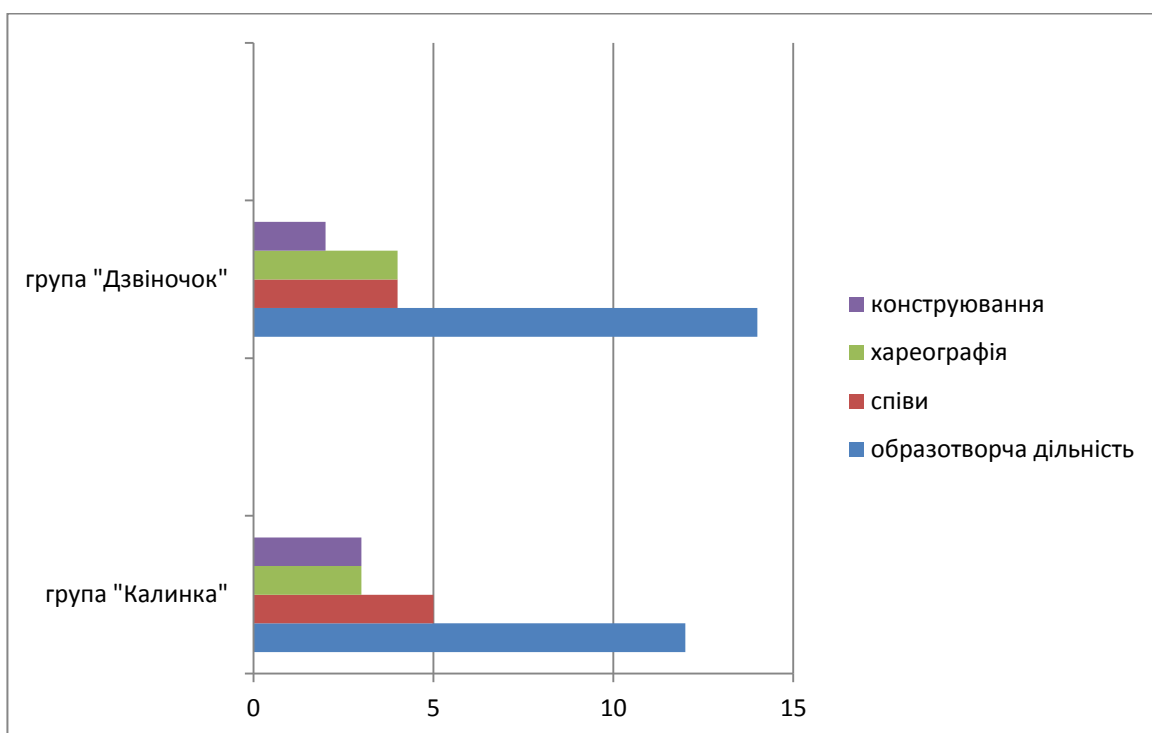
Для отримання більш об'єктивних та глибоких даних про мотиви творчої діяльності старших дошкільників ми використали метод бесіди. Бесіди з вихованцями дозволили глибше пізнати та зрозуміти ставлення кожної дитини до певних видів творчої діяльності, а саме: малювання, ліплення, співу, конструювання, хореографії, створення казки. Ми склали орієнтовні питання для діагностичних бесід:

- Чи подобається тобі щось створювати: малювати фарбами чи олівцями та фломастерами, робити аплікації, ліпити з пластиліну, конструювати, співати, танцювати?
  - Як часто ти це робиш?
  - Що тобі подобається робити найбільше?
  - Які почуття, думки, емоції ти відчуваєш, коли займаєшся улюбленою справою?
- Тобі подобається створювати самому чи з кимось? Дорослим чи з другом?

Також у ході бесіди ми використали методику незавершених речень, що допомогло глибше пізнати уподобання респондентів. Наприклад, незавершене речення, що за змістом діагностувало улюблену діяльність: «Я найбільше люблю займатися.....»; чи незавершене речення на виявлення позитивного ставлення до певної діяльності: «Мені найбільше подобається...»; або речення на з'ясування мрій та бажань «Я хочу щоб чарівна фея...». Більшість бажань дошкільників мали ігрові інтереси: щоб фея принесла нову ляльку, машинку, собачку і т.п. На нашу думку, про високий рівень творчих здібностей свідчили неординарні мрії та творчі бажання вихованців, як от: «хочу, щоб чарівниця навчила мене літати» чи «хотів би опинитися на острові з пальмами та різними цікавими тваринами».

Підкреслимо, що з усіх дітей, що брали участь в експерименті (47 осіб) нестандартні, оригінальні відповіді дали лише двоє. На рисунку 5 подана діаграма, що наочно ілюструє творчі уподобання респондентів.

Рис.5. Улюблені види творчої діяльності старших дошкільників

Можна констатувати, що переважна більшість дітей в кожній групі мають потяг до зображувальних видів діяльності.

У ході констатувального етапу експерименту нами була використана методика В. Синельнікова та В. Кудрявцева. Це методика діагностики універсальних творчих здібностей дітей 4-6 років. Респондентам пропонувалися завдання чотирьох видів, а саме «Сонце в кімнаті», «Складна картинка», «Як врятувати зайчика» та «Дощечка». Опис діагностичної методики подано в додатку Б. Кожне з, пропонуваніх дошкільникам, завдань проводилось у спеціально визначений час, відповідно й оцінювалось окремо. Діагностичні завдання дозволили з'ясувати рівень сформованості реалізму уяви, вміння бачити ціле раніше частини, характер творчих рішень, що залежать від ситуації, здатність експериментувати. Результати кожного завдання оброблялись окремо.

Наприклад, оцінюючи перше завдання «Сонце в кімнаті», ми ставили один бал за кожен спробу дитини виправити малюнок так, щоб він став правильним. У результаті отримали результати, що подані в таблиці 2.

Таблиця 2

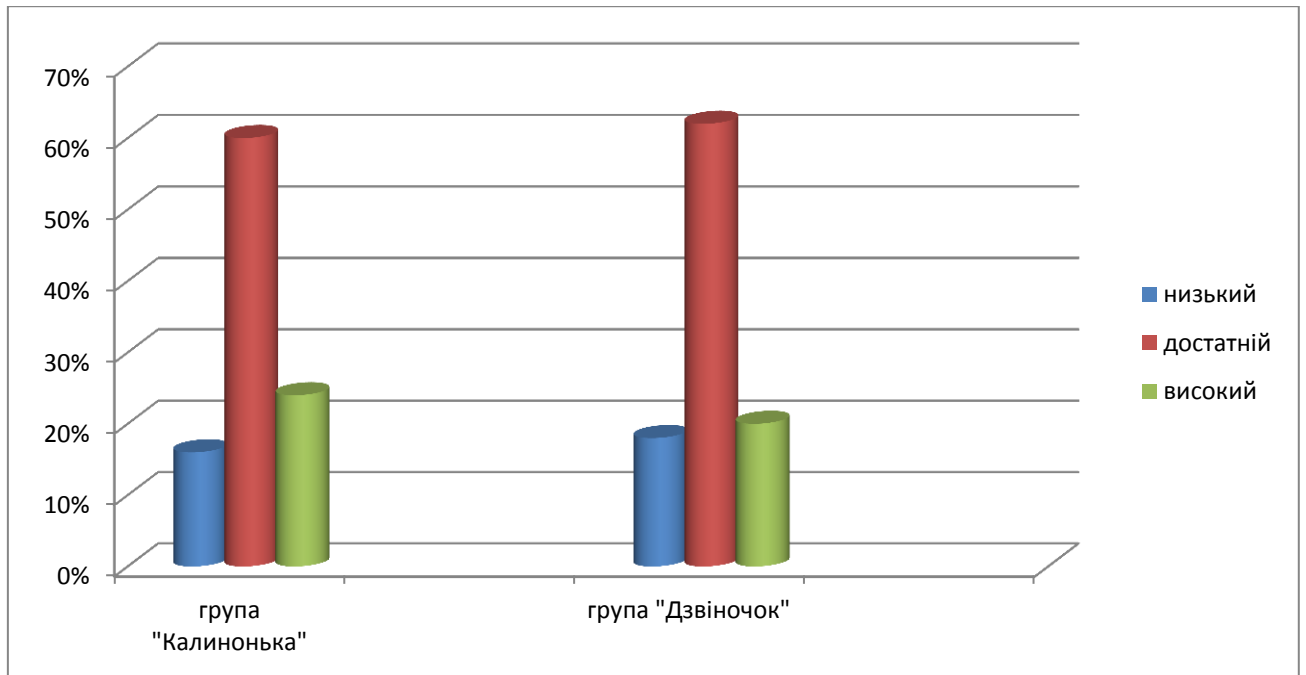
Результати виконання завдання «Сонце в кімнаті» за методикою В. Синельнікова та В. Кудрявцева

Кількість балів	Група «Калинка» 23 особи	Група «Дзвіночок» 24 особи	Рівні
1	3	5	низький
2	6	5	достатній
3	8	7	
4	5	6	високий
5	1	1	

1 бал отримали дошкільники, які не могли зрозуміти завдання, не знали як виправити малюнок чи вважали, що малюнок виправляти не потрібно. Таких дітей було відповідно 3 особи в групі «Калинка» та 5 осіб у групі «Дзвіночок». Ми вважали, що ці респонденти мають низький рівень розвитку уяви. До достатнього рівня ми віднесли дітей, що отримали 2 та 3 бали. Такі діти виконували завдання формально, тобто вважали достатньо «зафарбувати сонечко» або «стерти сонечко» (2 бали), пропонували просте, але змістовне рішення – «намалювати сонечко в іншому місці, на вулиці» (3 бали). Респонденти, які змогли продемонстрували складне змістовне усунення невідповідності на малюнку (переробити малюнок – «зробити з сонечка лампу») отримали по 4 бали, а ті, які запропонували конструктивну відповідь (відокремити невідповідний елемент від інших, водночас зберігши його в контексті певної ситуації – «намалювати вікно», «намалювати навколо сонечка рамку» – отримали по 5 балів. Дошкільників, які мали 4 та 5 балів були віднесені до високого рівня (таблиця 2).

По завершенню виконання чотирьох завдань, їх результати узагальнювались та визначались рівні сформованості творчих якостей дитини (низький, достатній, високий).

Узагальнені результати подано у вигляді діаграми (рисунок 6).

Рис.6. Узагальнені результати рівнів сформованості творчих якостей старших дошкільників

Розвиток творчих здібностей залежить від розвитку творчої уяви та фантазії. Для виявлення рівнів сформованості творчої уяви старших дошкільників ми застосували, модифіковану нами, методику О. Дьяченко. В ході неформальних бесід дитині пропонувалось намалювати та скласти до малюнку казку на різні теми «Їжачок», «Помідор», «Подарунок». Зауважимо, щоб не перевантажувати респондентів, а малювання та створення казок не викликало негативних емоцій, завдання виконувались у кілька прийомів та протягом кількох днів. На рисунку 7 можна бачити перебіг експерименту у групі «Калинка».

Рис.7. Перебіг констатувального експерименту

Виконання завдань оцінювалось за 5 бальною шкалою. 0 балів ставився дитині, яка відмовлялася малювати чи повністю переказувала знайому казку. 1 бал – в тому випадку, якщо вона за своїм малюнком переказує знайому казку, але вносить до неї деякі зміни або об'єднує декілька казок в одну. 2 бали дитина отримує, коли за своїм малюнком вона складає самостійний твір. Ми звертали увагу на стандартність та оригінальність персонажів і дій, оцінювали їх у порівнянні з відповідями інших дітей, які створювали казку на ту ж тему. 3 бали отримують діти, які за своїм малюнком склали казку з оригінальними персонажами, але здійснювали стандартні дії. 4 бали дитина отримує, якщо вона намалювала та придумала історію зі стандартними персонажами, які висловили оригінальну дію (оригінальність сюжету в цілому). 5 балів отримують дошкільники, які використовували у своїх малюнках та творах оригінальних персонажів і описали їхні оригінальні дії, а малюнки та складені до них казки не схожі на роботи інших дітей.

Аналіз та узагальнення результатів спостережень, бесід, результатів виконання діагностичних завдань дозволив нам виділити три рівні

сформованості творчих здібностей старших дошкільників. Отримані результати подано у таблиці 3.

Таблиця 3.

Узагальнені результати констатувального експерименту

Рівні	Група «Калинка» (23 особи)		Група «Дзвіночок» (24 особи)	
Низький	5	21,7%	6	25%
Достатній	16	69,6%	17	68%
Високий	2	8,7%	1	7%

Отримані результати свідчать про потенційні творчі можливості старших дошкільників, про необхідність забезпечення сприятливих умов для вдосконалення творчих здібностей та талантів дітей засобами образотворчого мистецтва. Про це мова піде в наступному розділі.

РОЗДІЛ II ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Створення емоційно-насиченого середовища на засадах творчої взаємодії учасників освітнього процесу

Дошкільне дитинство – період бурхливого розвитку емоційної сфери, яка має великий вплив на особистісний розвиток та становлення дитини, на формування здатності до занять різними видами творчої діяльності. На цьому віковому етапі емоції розвиваються, ускладнюються і набувають інтелектуального характеру. «Психічна організація дитинства виключно прекрасна, підкреслює Н. Мозгальова, і цією красою і грацією своєї дитинства зобов'язана тієї безпосередності, коріння якої лежить у переважному розвитку емоційної сфери» [39, с. 56].

Емоції – ніби ланцюжок зв'язку дошкільника з навколишнім світом. Емоції, стверджують психологи, надають і дітям, і дорослим інформацію про їхній стан. Позитивні емоції, такі як радість, задоволення, довіра, дають дітям відчуття безпеки та надійності. Завдяки цим емоціям діти відчують комфорт, оскільки в їхньому світі все гаразд, вони набувають нового досвіду і закріплюють набуте. Від інших емоцій (страх, гнів, сум) їм погано, бо вони попереджують про небезпеку і незадоволеність, про те, що щось не так. Гнів означає, що дитині трапилася перешкода. Сум призводить до зниження енергії і дає час для того, щоб адаптуватися до втрати чи розчарування. Страх спонукає дітей до захисту. [38, с. 42, 43]. Найбажанішими в дошкільному віці є тепло і ласка. Вони повідомлюють дітям про те, що їх люблять і цінують. Найстійкіші та найсильніші емоції дитини проявляються у їх настрої.

У своїх працях В. Сухомлинський неодноразово звертав увагу на провідні аспекти виховання дитячих емоцій:

- емоційну культуру неможливо сформувати без постійного духовного спілкування педагога і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів та переживань один за одного;

- незамінним емоційним стимулом думки є процес різнобічного пізнання оточуючої дитину дійсності: «Важливо, щоб джерелом думки і почуттів було пізнання явищ природи, її краси» [55, с. 557];

- емоційне сприйняття предметів та явищ навколишнього світу стає особистісним переконанням дітей за умови, що воно насичене яскравими образами, що впливають на емоції та почуття, залишаються в пам'яті надовго.

Саме тому дошкільники характеризуються високою вразливістю та чутливістю до навколишнього світу, середовища, в якому вони знаходяться. На нашу думку, створення емоційно-насиченого середовища на засадах творчої взаємодії учасників освітнього процесу є першою педагогічною умовою розвитку творчих здібностей дошкільників. Розглянемо особливості створення емоційно-насиченого освітнього середовища дошкільників.

На думку вчених, [12; 46] дитина вступає в активну взаємодію з середовищем як суб'єкт, реагує на зовнішні та внутрішні умови середовища: якщо змінюється соціальне чи освітнє середовище – змінюється поведінка дитини. Відтак вихователям важливо виявити «спрямованість середовища» (соціальна, виробничо-трудова, побудова) та «структуру середовища» (багатство, яскравість і різноманітність, динамічність і актуальність, фізичні фактори).

А. Макаренко вважав завданням педагога створення освітнього середовища та використання його потенціалу для розвитку особистості. Педагог підкреслював, що виховує не стільки сам вихователь, скільки середовище, яке організовується найбільш вигідно» [33].

Важливого значення надавав створенню виховного освітнього середовища В. Сухомлинський. Він підкреслював, що «засоби навмисного впливу ефективні лише остільки, оскільки створене і постійно збагачується

середовище, яке виховує людину» [55, с.548]. Однією з умов ефективності такого впливу педагог вважав природність освітнього середовища, «обстановку ненавмисності», заперечував його штучність, стверджував, що «учневі не треба в кожному дану мить знати, що вчитель його виховує», «виховний намір має бути прихований обстановкою дружніх, невимушених взаємин» [55, с.654].

Дошкільники легко піддаються емоційним впливам (як позитивним, так і негативним). В дошкільному закладі потрібно створити емоційно-насичене середовище, що дозволить дитині «усвідомити власні можливості, виявити ініціативу і всебічно реалізувати себе» [30]. Професор К.Крутії вважає, що змістовні характеристики освітнього середовища дитячого садка обумовлені завданнями, що ставить перед собою заклад освіти. Продовжуючи думку К.Крутії, О.Демченко зазначає, що «комплекс та ієрархією цих завдань визначають зовнішні (доступні спостереженню і фіксації) характеристики освітнього середовища. До них належать й інші критерії, які умовно можна поділити на такі: змістові (рівень і якість культурного змісту), процесуальні (стиль спілкування, рівень активності), результативні (розвивальний ефект)» [20, с. 37].

Нам імponує думка О. Савченко, яка вважає, що, створюючи педагогічно сприятливе середовище дитячого закладу освіти, потрібно формувати його предметно-просторову складову таким чином, щоб воно було комфортним для дітей, педагогів, батьків та інших суб'єктів педагогічного процесу; естетично привабливим. З цією метою дослідниця радить звертати увагу на «зручність середовища для учнів, упорядкованість і охайність подвір'я, коридорів, класів, ураховувати фізичні можливості дітей, естетичну привабливість приміщення й території закладу» та на його екологічні характеристики (дослідні ділянки, квітники, наявність екологічної стежки тощо) [50, с.76]. Тобто, дослідниця вважає, що освітнє середовище має бути насичене естетичними об'єктами, які приваблюють та милують око, викликають позитивні емоції. Окрім цього, в структурі педагогічно

сприятливого середовища вчена виділяє психодідактичну складову, яка характеризує «стиль педагогічної взаємодії вчителя з вихованцями, етику спілкування, мотивацію різних груп дітей, створення умов для діалогу, «прогамування успіху», право на помилку і самосійний вибір завдань, порівняння самою дитиною своїх досягнень раніше і зараз тощо». Середовище, що оточує дітей, повинно бути гуманним, комфортним, стимулювати до самовдосконалення, емоційно благополучним [50, с.76].

Одним із напрямів насичення середовища емоційним змістом є його естетизація. Естетизацію освітнього середовища у нашому дослідженні – комплекс організованих і спрямованих певним чином художньо-педагогічних заходів (створення картинних галерей, музейних кімнат, народознавчих творчо-ігрових куточків, мистецьких світлиць, організація занять художньою творчістю, гуртків тощо), котрі змінюють якісні параметри всього освітнього простору закладу, а отже і життєдіяльності дошкільників у дитячому садочку та за його межами. Разом із сукупністю сучасних засобів навчання вони сприяють входженню дошкільників в енергетичне поле мистецьких цінностей, посилюючи їх ціннісно-емоційний резонанс і поліхудожній вплив. Естетизація передбачає гармонізацію соціального оточення (контингент учнів і вчителів, форми їх спілкування і взаємодії, види діяльності) та просторово-предметного оточення (дизайн та оформлення приміщень, предметів, символів тощо) [35]. На думку А. Шевченко, тимчасове виховне середовище – це «простір, що безпосередньо впливає на розвиток усіх сфер підростаючої особистості, а отже, забезпечує успішну соціальну адаптацію вихованця в мінливих та тимчасово обмежених обставинах його життєдіяльності» [57, с.9].

Керуючись принципом естетизації середовища, освітній простір старших дошкільників (групова кімната, спальна кімната, музичний зал, коридори, ігровий майданчик, тощо), тобто інтер'єр освітнього закладу варто насичувати естетичними об'єктами. Наприклад, меблі групових кімнат та спалень мають бути світлих, пастельних тонів, носити багатофункціональне

призначення, відповідати встановленим санітарним нормам. На стінах можуть бути зразки мистецьких творів декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, яскраві ілюстрації, символи, що пов'язані з освітніми програмами, доречно передбачити можливість змінних композицій, галерей. Потрібно звертати увагу на те, щоб інформаційна частина цих об'єктів локалізувалася на рівні очей дитини. Дослідники рекомендують, щоб настінні зображення носили фризний характер, що краще привертає та зосереджує дитячу увагу. Важливо не нехтувати дрібницями – єдиному художньому образу мають відповідати всі найменші деталі інтер'єру (елементи меблів, освітлення, навіть дверні ручки чи горщики для квітів, тощо).

У коридорах сучасних дошкільних закладах нерідко можна побачити «мобілі» – підвісні композиції, що доповнюють та розвивають загальну тему оформлення інтер'єру. Зазвичай мобілі створюють у так званих «мертвих зонах» приміщення, щоб оживити інтер'єр, зробити простір естетичним, привертаючи увагу своєю елегантною рухливістю. Естетичне навантаження несе озеленення приміщень. Доглянуті кімнатні рослини добре вписуються в інтер'єр, завжди викликають позитивні емоції та естетичні почуття.

За рекомендаціями освітніх програм розвитку дітей дошкільного віку в групових кімнатах створюються різні зони (куточки) для гармонійного розвитку дитини: ігрові, народознавчі, театральні, занять художньою творчістю, відпочинку тощо. О. Большакова вказує на те, що в сучасних дошкільних закладах освіти є необхідність включати в інтер'єр значної кількості наочної інформації для батьків. Її можна представити у вигляді стендів, підвісних конструкцій, тощо. Головне, на нашу думку, щоб вони гармонійно вливалися в художньо-естетичний простір закладу, забезпечували комфорт та його цілісність, сприяли створення творчої естетичної атмосфери закладу [14].

На рисунку 8 та додатку Г представлено фото які ілюструють, як здійснюється естетизація та емоційне насичення освітнього середовища в яслах-садку Вишківського дошкільного навчального закладу № 1

Рис.8. Естетизація та емоційне насичення освітнього середовища

Окрім цього, І. Бех стверджує, посилаючись на думку Л. Виготського, що особистісно розвивальні можливості виховного простору залежать не лише від перетворювальної сили його компонентів, а й значною мірою від інтенсивності взаємодії з ним кожного вихованця. В основі будь-якої за змістом взаємодії має лежати його емоційне переживання. Тож задача педагога полягає в тому, щоб вихованець позитивно переживав суспільно значущі впливи, які спрямовує на нього виховний простір і прагнув мінімізувати всі ті моменти, що стають на заваді його духовно-моральному та творчому розвитку. Такої спрямованості перепони об'єктивно діятимуть, оскільки у виховному просторі окрім цілеспрямованих впливів, мають місце і

впливи стихійні, які своїми особистісно деструктивними тенденціями уповільнюють процес сходження підростаючої особистості до духовно-моральної зрілості [5, с. 14].

Емоційної насиченості надають освітньому середовищу й привабливі навчальні матеріали, підготовлені для дітей. Наприклад, визивають позитивні дитячі емоції яскравий наочний матеріал з цупкого кольорового картону чи паперу (заготовки для аплікацій, колажів, тощо), іграшки з м'якого, гладкого, приємного на дотик матеріалу, вдалі ілюстрації гарної якості, кольоровий пластилін для ліплення високої якості, тощо.

У процесі організації творчої діяльності дітей вихователь має справу не з об'єктом, а з особистістю, яка є суб'єктом і з якою він вступає у взаємодію. З іншого боку, не можна зовсім виключати зі структури творчої діяльності впливи його суб'єктів один на одного. Таким чином, в основу творчої діяльності покладено впливи та взаємовпливи учасників взаємодії. У процесі організації творчої діяльності, на думку науковців (І. Біла, І. Барановська, К. Крутій, Н. Мозгальова та ін.), здійснюються різні виховні та розвивальні впливи на її учасників, насамперед, на вихованців. Безпосередній вплив педагога на вихованців відбувається в процесі вивчення їхніх індивідуальних особливостей розвитку, інтересів, оточення і реалізовується через комплекс форм, методів і прийомів навчання та виховання. Опосередкований вплив на дітей здійснюється через розвивально-виховне середовище, яке охоплює предметно-просторово середовище, емоційний клімат у колективі, стосунки дітей у ньому, включення вихованців у різноманітні види творчої діяльності тощо. Корекція впливу на дитину здійснюється шляхом корегування взаємодії різних суб'єктів соціальних відносин: дитячого колективу та окремих вихованців, педагогічного колективу та окремих педагогів, сім'ї, соціуму, засобів масової комунікації.

Головне завдання вихователя полягає, на нашу думку, в створенні ситуацій успіху та його позитивного підкріплення у творчій діяльності. Організуючи творчу діяльність, вихователь має бути «стратегом», який

володіє мистецтвом операцій, бачить кінцеву мету, може визначити основний напрям усієї системи, досягнути високих результатів, зазначає О. Демченко. Педагоги практики переконані, що однією з функцій творчої взаємодії є педагогічна підтримка дитини, яка передбачає увагу з боку вихователя до здатності дошкільників розв'язувати творчі завдання, сприяння активному напруженню фізичних, духовних, творчих сил у цей момент.

У процесі творчої взаємодії, стверджує С. Іванова [22], відбувається не лише передача молодому поколінню соціального досвіду, а й спільна «життєтворчість» її суб'єктів. Дослідниця наголошує на полі суб'єктній професійно-особистісній позиції вчителя-вихователя у процесі творчої взаємодії в гуманістично-орієнтованому емоційно-насиченому середовищі. Така позиція спонукає його взяти на себе роль людини, що створює атмосферу взаємної довіри і поваги всіх її учасників, що полегшує творчий процес. Творча взаємодія вихователя з вихованцями передбачає взаєморозуміння, проникнення у духовний світ один одного, колективний аналіз ходу і результатів цієї діяльності.

Однією з важливих передумов організації творчої взаємодії є врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. На важливому значенні врахування вікових особливостей молодших школярів у їхньому духовному зростанні у свій час акцентував увагу В.Сухомлинський [53], у працях якого знаходимо психологічну характеристику молодших школярів, специфічні завдання виховання дітей цієї вікової групи. Він відзначав, як характерну рису дітей цього вікового періоду, яскравість і безпосередність почуттів, емоційність відчуттів і сприймань явищ та подій навколишнього світу.

Актуальною для нашого дослідження, є думка науковців (Т. Поніманської, Л. Шульги, Н. Щуркової), які вважають, що організовуючи творчу діяльність, педагог має враховувати вікові рамки розвитку дитини і проектувати поступове сходження вихованця до цінностей сучасної культури шляхом постановки завдання-домінанти для кожного вікового періоду.

Дослідники переконані, що творчий процес ефективний лише за умови, що він вибудовується як логічне сходження від віку до віку, кожен новий крок – сходинка вгору в духовному, фізичному, творчому становленні [45; 58]. Принагідно зазначимо, що творча взаємодія вихователя з вихованцями можлива на засадах довіри та поваги. Вихователь – організатор творчої діяльності дітей має бути взірцем, який вони наслідують, оскільки старші дошкільники ще багато чого не вміють робити самостійно. Наприклад, виконуючи аплікацію «осінь-чарівниця» діти діють за певним зразком. Вихователю важливо не згасити, а підтримати творчі наміри дошкільників, які самостійно обирають форму та кольори листочків, змінюють їх розташування та аркуші, тобто діють не точно за зразком. Корисно впроваджувати в освітню практику надання вихованцям можливості презентувати свої роботи, оскільки у дошкільників своє бачення світу, своя мова художніх засобів. Звичайно, вихователь вчить дітей законів пропорції, перспективи, розмірності, але водночас важливо дати дитині простір для дитячої фантазії, свого казкового бачення світу.

В процесі творчої взаємодії вихователь демонструє приклад працьовитості, бажання допомогти тому, хто цього потребує. У спільній творчій співпраці розкриваються кращі творчі якості вихователя і дітей. Атмосфера взаємної довіри, повага вихователя до праці та ігор дітей, уважне ставлення до їхніх пропозицій, уподобань, оцінок продуктів творчої праці товаришів створюють в дитячому колективі сприятливу емоційну атмосферу гуманних стосунків. Старші дошкільники знаходяться в емоційній залежності від вихователя. З особистого досвіду знаємо, що так зване емоційне голодування – потреба в емоційних емоціях значущого дорослого – визначає творчу поведінку дитини. Тобто у творчій взаємодії важливим є уміння та прагнення вихователя зрозуміти дитину, піклуватися та сприяти виявленню та розвитку її творчим нахилам.

Вихователю важливо зважено підбирати методи формування творчої свідомості дошкільників (бесіда, розповідь, роз'яснення, приклад) та

організації творчої діяльності (гра, навчання, доручення), постійно стимулювати вольові та творчі вияви в поведінці дітей через схвалення. Підкреслимо, що слово вихователя відкриває перед вихованцями безмежні можливості в творчій взаємодії. Як зазначає С. Карпенчук, Педагог має продумувати кожен свій крок, зважувати кожне слово, глибоко усвідомлювати та правильно будувати свої взаємовідносини з дітьми. Слово вчителя настільки важливе для дітей молодшого шкільного віку, що вони самі шукають його [24, с.48].

Наприклад, під час прогулянки вихователь своїм емоційним, яскравим словом відкриває красу та тихий шелест падаючого листя, глибочінь неба, прозорість повітря, голоси птахів лише тоді, коли вихователь своїм емоційним словом відкриває перед ними цю красу. «Естетичний відтінок слова вчителя – це найтонший ключик не тільки до емоційної пам'яті, а й до таємничих глибин мозку» – повчав В. Сухомлинський (додаток Д) [52].

У доборі методів творчого розвитку дошкільників слід урахувати їхню природну схильність до гри. Гру ми розглядаємо як універсальний творчий метод, оскільки гра виступає як спеціальна форма колективної діяльності та як елемент, важлива складова всіх інших видів діяльності. Цитуючи О. Демченко продовжимо: «В іграх дітей віддзеркалюється світ дорослих, через гру молодші школярі пізнають оточуючу дійсність, тому вона має бути багатоплановою. Цінність гри полягає в тому, що в ході її організації школярі часто долають різні труднощі, навчаються управляти своєю поведінкою. За умови доцільної організації ігрова діяльність виступає школою життя, школою праці та спілкування дітей у колективі ровесників. Гра сприяє розвитку ініціативи та самостійності, є чудовою формою організації колективного життя школярів» [20].

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що створення емоційно-насиченого середовища на засадах творчої взаємодії учасників освітнього процесу є важливою умовою розвитку творчих здібностей дошкільнят. Однак, не менш важливим є процес навчання, а саме ознайомлення дітей з

різними видами та техніками образотворення. Про це мова піде в наступному параграфі.

2.2. Ознайомлення старших дошкільників з різними видами та техніками образотворчої діяльності

У старшому дошкільному віці дитина вже володіє певним обсягом знань, умінь та навичок щодо зображувальної та творчої діяльності. Вона усвідомлює, що за допомогою образотворення можна передавати об'єкти та явища довкілля. Щоб зображення були зрозумілими і якісними потрібно дотримуватись форми, пропорцій, кольору, характерності деталей предметів. На цьому віковому етапі дитина здатна аналізувати об'єкти своєї художньої творчості, ідентифікувати та описувати їх якості. Через міміку, виразну позу дитина вже вміє відобразити настій та стан своїх персонажів. Звертає особливу увагу на засвоєння знань про перспективу, пропорції, відтінки зображення.

Керуючись повчальними словами Василя Сухомлинського про те, що «витоки творчих здібностей і обдарованості дітей на кінчиках їхніх пальців. Чим більше майстерності в дитячій руці, тим розумніша дитина» [54], ми вважаємо необхідним продовжити знайомство старших дошкільників з різними видами та техніками образотворчого мистецтва. Образотворче мистецтво вчить бачити та створювати красу, передавати почуття, думки в продуктах своєї художньої творчості (малюнках, аплікаціях, фігурках з пластиліну, поробках).

Образотворче мистецтва має барвисту мову, за допомогою якої розповідає маленьким художникам про красу навколишнього світу. Поглиблення знань про особливі елементи мови мистецтва живопису, аплікацій, скульптури; спільні та специфічні засоби виразності; різні засоби та матеріали для зображення художнього образу (олівці, фломастери, гуашеві

фарби, акварель, пастель, глина, пластилін, тісто, папір, картон, покладковий та природній матеріал); удосконалення навичок малювання та ліплення з натури, пам'яті, уяви; засвоєння технічних прийомів (лінії – прямі, хвилясті, обвідні, діагональні: мазок, крапка, круг) ми генеруємо бажання дошкільників до власного створення краси. Однак, щоб надихнути дітей до малювання та художньої творчості недостатньо показати шедевр образотворчого мистецтва, важливо організувати процес переживання чи співпереживання, збудити дитячу творчу уяву та фантазію. Влучним, емоційним словом розкрити перед вихованцями сюжети, що зобразив митець, вчити розуміти спільні та специфічні для кожного виду образотворчого мистецтва засоби виразності. Мистецтвом слова вихователь спонукає дітей до творчих думок та висловлювань.

Важливо ретельно відбирати твори образотворчого мистецтва до занять. Сюжет творів має бути зрозумілим та близьким дітям дошкільного віку, пов'язаний з їхнім невеликим досвідом, емоційно цікавим, навіть дещо інтригуючим. Оскільки неоднозначність сюжету дитина сприймає як загадку, що потрібно розгадати. Вихователь має володіти вмінням залучати дітей до творчого діалогу, співпраці, тобто за допомогою продуманих запитань залучити їх до обговорення. Наприклад, О. Большакова радить ставити дітям низку питань. Перше запитання «Що відбувається на картині?» (не «що бачите» чи «що зображено») дозволяє замість пасивного споглядання зображення на площині зануритися у подію, як би «оживити сюжет». Далі важливо спонукати дитину до обґрунтування своєї думки: «Чому ти так думаєш? (вважаєш?)», «Що відчуваєш?, чуєш?, Що хвилює тебе?». У такій спосіб дитина має аргументувати свої припущення, що активізує її увагу, фантазію, уяву. Тоді вона починає вдивлятися, бо зацікавилася, та намагається застосувати знання, щоб знайти докази і довести свою правоту, тобто розгадати загадку (задум) художника-творця. Такі словесні творчі завдання помітно розвивають творче мислення дітей. [14].

Ефективним для мотивації дітей творити є використання методичного прийому «Входження в картину», коли вихователь пропонує уявити себе героєм картини, відповісти на питання «Що відчуваєш, що хвилює тебе?», «Як гадаєш, які події відбувались перед та після того, як художник зобразив картину?», «Що розповідає картина?», «Як би ти її назвав?, Чому так?», «Який настрій викликає картина?», «Створи свою картину за назвою художника». Активізація емоційно-пізнавальної сфери дитини сприяє осмисленому сприйняттю художнього твору, засвоєнню образотворчих знань.

Окреслимо основні вимоги до вибору художніх творів для дошкільників:

- мають нести виховний (естетичний) вплив;
- мати різноманітний та багатий зміст;
- в сюжетній картині чи скульптурі має бути чітко окреслено кожний образ, щоб дітям з тих чи інших ознак було зрозуміло, кого чи що зображено, де відбувається подія, тощо. Малюнок має бути чітким, яскраво й виразно передавати найхарактерніші ознаки предмета – його форму, колір, відносну величину, положення у просторі.

Важливе значення для розвитку творчих здібностей дошкільників має книжкова ілюстрація, оскільки кожен художник по-своєму передає зміст творів, які він ілюструє. Одні – відзначаються любов'ю художника до вигадки, гумором, умовністю форми, другі – надають велике значення деталям, композиційній завершеності, треті – тонко розкривають характер та переживання звірів (за аналогією з людськими), зберігаючи поведки звіра, його справжню вдачу і звички. Сьогодні видавництво дитячих книжок вийшло на достойний рівень та пропонує продукцію друковану на гарному, якісному папері, яскравих кольорів. На заняттях з образотворчого мистецтва варто порівнювати ілюстрації різних художників, що зроблені, наприклад, до одної казки. З таких прикладів діти розуміють, що засобами образотворчого мистецтва (лініями, штрихами, формами, кольором, композиційним

розташуванням) кожен художник по-своєму розкриває казкові образи, використовують для цього різні засоби зображення. Одні ілюстрації художники створюють аквареллю, інші – розмитою тушшю, пером чи олівцем. Перетворюючись у художників-ілюстраторів дошкільники здатні самостійно обрати засоби художнього зображення, акцентуючи увагу на тих сторонах героя, що більше їх хвилюють.

Знайомлячи дошкільників із художніми творами вихователь має варіювати, творчо підходити до вибору методів та прийомів, як от: пояснювати, порівнювати, акцентувати увагу на деталях, викликати відповідні емоції, дозволяти торкатися (тактильно-чуттєвий метод), застосовувати музичний супровід, театральні ляльки, ігрові прийоми на кшталт – згадай, відгадай, придумай, хто краще передасть у русі..., відкриємо таємницю та інших. Можна пояснювати нові образотворчі терміни та слова за допомогою серії вправ «Диво-слово», коли нове слово діти промовляють емоційно, ніби граючи з ним: пошепки, розспівуючи, вигукуючи, викрикуючи, здивовано, сумно, спокійно, розчаровано, радісно. Таким чином, вихованці не тільки запам'ятовують нове слово, розширюють свій словниковий запас, а ще й вчаться відчувати інтонаційні відтінки настрою, тобто «бачити» слово очима художника.

Наприклад, розкриваючи перед дітьми старшої групи неповторну красу та значення символу України – калини, вихователь може представити дітям роботи сучасних українських художників Дмитра Добровольського та Віри Павленко, які мають однакові назви «Червона калина», але створені у різних техніках (рисунок 9). Наприклад, робота Д. Добровольського, створена в авторській неповторній техніці «мальовничої мозаїки», що дає можливість передати художнику мерехтіння світла в сотнях різних відтінків, використовуючи поєднання різних контрастних кольорів досягати дивовижної колірної гами та яскраво зобразити це дерево-символ. Робота В. Павленко виконана в традиційній техніці петриківського розпису. Червона калина у творі художниці зображена у вигляді декоративного орнаменту за

допомогою яскравих відтінків фарб зеленого та червоного кольорів. Поетичні твори, народні легенди допоможуть вихователю розкрити символічний зміст та цілющі властивості цієї рослини. Підсилити емоційне сприймання допоможе споглядання натуральних китягів калини, що палають на кущі; розгляд зразків, що вихователь турботливо поклав на рушничку чи у вазі.

«Червона калина» В. Павленко

«Червона калина»
Д. Добровольський

Рис.9. Зразки художніх творів для ознайомлення

Наступний етап – ознайомлення дошкільників з нетрадиційними техніками малювання, що можна застосувати для зображення гілочки калини. Для виконання роботи добре підходить техніка «Малювання пальчиком та ребром долоньки». Діти знайомляться з новим способом зображення, не олівцем, фарбами чи фломастером, а просто своїми пальчиками. Потрібно обережно вмочити пальчик у ємкість з гуашшю, потім на папері зробити відбитки у вигляді калинових ягід. Ребром долоньки можна створити гілочку, на якій висять яскраві грона ягід. На рисунку 10 представлено процес створення дошкільниками своїх малюнків у цій нетрадиційній техніці.

Рис.10. Малювання у техніці «Малювання пальчиком та ребром долоньки»

Діти із задоволенням опановують нові техніки зображення, а їх роботи відрізняються своєю унікальною неповторністю.

Малювання, ліплення, конструювання – це види праці, до яких дітей не потрібно примушувати, оскільки приносять радість та задоволення. Важливо стимулювати та підтримувати дітей у їх творчі пошуки, розкриваючи перед ними нові можливості зображувальної діяльності. В методичній літературі можна знайти опис багатьох нетрадиційних технік малювання та ліплення. Це малювання картопляними штампами, монотипія, видування, зубною щіткою, свічкою, паролоном, по мокрому, манкою, зім'ятим папером, пластиліном, пластиковою виделкою, тощо. Малювання зубною щіткою, губкою, ватними паличками, картопляними штампиками, пальцями викликає у дітей сплеск емоцій: подив («Замажуться пальці»), радість («А гарно виходить»), задоволення («Я зміг!»).

Цікавою для дітей є техніка «Малювання набризком». В цій техніці можна робити ілюстрації до казки чи створювати пейзажні замальовки. На аркуш паперу потрібно покласти, заздалегідь підготовлені картонні силуети (звірів, дерев, людей). На кінчик щетинного пензля набрати фарбу, пензлик нахилити над аркушем і кілька раз провести пальчиком проти ворсу. На аркуші з'являться невеликі бризки, крапельки фарби в хаотичному

розташуванні. Наступний крок у створенні малюнку – обережно зняти картонні силуети та, за бажанням, їх розфарбувати.

Осінь багата не тільки на кольори та фарби, це пора збирання урожаю. На Україні вирощується багато овочевих культур, але одна з них – кукурудза – має особливе листя, з якого традиційно українці виготовляли дитячі ляльки, створювали та плели побутове знаряддя та прикраси. Пропонуємо залучати старших дошкільників до роботи з цим дивовижним природним матеріалом. Сухе і не дуже сухе листя качанів кукурудзи еластичне, приємне на дотик, має пастельне забарвлення. На заняттях творчістю ми залучали дітей до створення невеликих підставок для посуду з цього природного матеріалу (рисунк 11), створювали ляльки з кукурузних качанів, заплітали лялькам коси.

Рис. 11. Творча робота дітей групи «Калинка» з кукурудзяним листям

Завдання педагога-вихователя – дбайливо вчити дитину бачити красу, відчувати її, реагувати на красиве емоціями та почуттями (дивуватися, захоплюватися, милуватися), вести вихованців шляхом оволодіння культурою споглядання, художньо-творчого спілкування, взаємин з природою, людиною, мистецтвом, рукотворною красою.

В ході занять образотворчим мистецтвом у дітей формуються відчуття ритму, гармонії, позитивні моральні якості, почуття, що забезпечують розвиток творчих здібностей. Оригінальне малювання розкриває творчі можливості дитини, дозволяє відчувати фарби, їхній характер і настрій, розкрити свої бажання та уподобання. І зовсім не страшно, якщо маленький художник забрудниться, головне – щоб він одержував задоволення від спілкування з фарбами й радувався результатам своєї творчої праці.

2.3. Включення дошкільників у самостійну образотворчу діяльність на ігрових засадах

В умовах дитячого садка заняття з образотворчого мистецтва організовують зазвичай в традиціях знанневої парадигми. Як зазначає Л. Шульга, вихователі частіше використовують методи та прийоми традиційної педагогіки, розраховані на роботу лівої півкулі головного мозку дитини (мистецтвознавча розповідь вихователя, бесіда за картиною, прийоми точних установок та порівняння). Такий підхід розрахований на масовий або груповий вплив на засвоєння дитиною інформації, її запам'ятовуванню та механічному, репродуктивному відтворенню [58]. Для розвитку творчих здібностей дошкільників вихователю важливо шукати нові форми організації та методи активізації самостійної діяльності кожної дитини [25; 44].

Наш досвід та досвід педагогів практиків приводить нас до гри – провідного виду діяльності дошкільників, дієвого методу їх творчого розвитку. Ігрова діяльність дошкільників щодня протікає по-різному. Для того, щоб залучити дошкільників до творчо-ігрової діяльності, найперше на нашу думку, потрібно самому вихователю включитися в гру, обрати собі певну роль.

Наприклад, у грі «Створюємо картину» вихователь може виконати роль художника-митця, що створює художнє полотно, однак потребує помічників.

Діти із захватом виконують цю роль, оскільки кожен хоче допомогти, долучитися до створення шедевру. За допомогою такої гри діти засвоїли техніку «Пластилінографія» – викладання картини кульками з пластиліну. Важливо, що діти самостійно засвоюють знання про властивості цього матеріалу (пластичність, здатність набувати потрібної форми, має багатоколірну гаму, здатність прилипати до поверхонь, ставати м'яким, коли нагріваєш у руці. Водночас кожна дитина приймає участь у створенні колективного полотна (качає маленькі пластилінові кульки, натхненно ліпить їх на папір). Наприклад, коли вихователь знайомить дошкільнят з важливим символом кожної незалежної держави – прапором, діти створюють полотно українського прапора в цій нетрадиційній техніці (додаток 3).

Можна залучити дітей до гри «Фоторобот». Наприклад, вихователь створює проблемну ситуацію «Загубилось котеня». Для того, щоб допомогти його знайти потрібно створити фоторобот. Вихователь на аркуші паперу зображає силуетні контури котеняти, може додати контури очей, носа та рот. Далі олівець переходить у руки дитини, яка зафарбовує силует та контури, обираючи свій колір. Можна запропонувати придумати та домалювати кошечці різні деталі, аксесуари, як от: кольоровий бантик, вуса, м'ячик. Таким чином, діти самостійно створюють характер зображувального персонажа, придумують йому ім'я, тощо.

Цікавою та захоплюючою є творча гра «Веселі картинки». Це спільне створення барвистого колажу. Наприклад, на великому аркуші паперу зображений контур будиночка, дерева, майданчик для ігор. Дітям потрібно намалювати дрібні характерні деталі – вікна, двері, сонце, хмарки, гілки, листя, плоди, квіти, іграшкове знаряддя майданчику. Головне, щоб малюнок складався з дрібних і яскравих деталей. Можна зробити колаж-аплікацію, коли діти, з підготовлених вихователем деталей обирають вагомішу для себе та наклеюють на загальне полотно.

Корисно запропонувати дітям командну гру «Цікавий малюнок». Вихователь виконує роль ведучого та регламентує час виконання завдань.

Діти розділені на команди. По черзі вони підходять до свого столу, а вихователь дає завдання, яке потрібно швидко намалювати (1-1,5 хв.). Після закінчення часу за стіл сідають наступні учасники, які отримують інше завдання для малювання, однак продовжують малювати на тому ж аркуші, що й попередні гравці. Малюнок продовжує наповнюватись до останніх учасників гри. Припустимо, першим гравцем вихователь задає малювати голову собаки, другим – тулуб півня, третім – заячий хвіст, а четвертим – фетрову шапку. Малюнок може бути й іншого плану. Наприклад: ведучий пропонує малювати море, птаха, людину, вазу з квітами, обідній стіл – і все це на одному аркуші. В результаті, коли малюнок готовий, учасники команди радяться і дають йому смішну назву. Сенс гри полягає в тому, щоб діти навчилися швидко реагувати і творчо мислити.

Дитячі психологи розробляють спеціальні серії ігор, що сприяють розвитку творчих здібностей дошкільників. В їх число входять як традиційні набори для маленьких художників – книжки-розмальовки, вправи зі змішування і підбору кольорів і т.п., так і зовсім недавно створені ігрові «Обучалки», підібрані з урахуванням дитячої психології.

Викликають позитивний відгук у дітей лялькові, театральні персонажі. Діти охоче сприймають інформацію, новий матеріал, діють за тими правилами, що встановлює лялька. Отже, можна запропонувати дітям самостійно створити свого лялькового героя. Наприклад: виготовити пальчикові ляльки з паперу чи картону до улюбленої казки. Залучення до створення та виготовлення казкових персонажів, якими потім можна керувати, сприяє розкріпаченню дітей, створює простір для реалізації будь-яких творчих намірах дитини (самостійно розмалювати ляльки, оздобити та прикрасити, виразно промовляти слова, вивчати та грати роль, керувати лялькою). Діти самостійно розігрують казку, озвучують та керують своєю лялькою. Підготовка театральної вистави познайомить дошкільників з елементами декорування сцени (ширми). Можна запропонувати дітям створити афішу та запрошення на прем'єрний показ вистави.

Для ефективного розвитку творчих здібностей старшим дошкільникам необхідно створити насичене середовище, з такою системою відносин, які стимулювали б та підтримували будь-яку творчу діяльність. Потрібно постійно змінювати сюжет та зміст ігор, так, щоб вони ніби трохи випереджали розвиток дитини, сприяли отриманню нових знань, формуванню вмій та навичок. Важливо надати дітям певну свободу у виборі видів образотворчої діяльності, чергуванні справ, тривалості занять одним видом діяльності, виборі способів та засобів образотворення. Надання такої свободи не виключає, а передбачає ненав'язливу, розумну, доброзичливу допомогу вихователя. За словами В. Сухомлинського, «Якщо ви хочете, щоб у вашому колективі не було жодної дитини, яку б пригнічувала думка про власну неспроможність, – ведіть дітей до першоджерела радості мислення» [55, с. 507-509].

Важливу роль в організації самостійної образотворчої діяльності дошкільників відіграє матеріальне забезпечення. Важливо, щоб у групі був створений куточок творчості, де у вільному доступі знаходились, папір, картон, аркуші, олівці, фарби, тощо. Різноманітність основних і додаткових матеріалів, вільний доступ до них стимулює творчу активність дітей. В теплі пори року корисно надавати дітям можливість робити замальовки на природі, малювати з натури, створювати фантастичні сюжети. Увагу потрібно звертати на настрій, з яким дитина малює, на його зміни у процесі творчої діяльності. Позитивні наслідки отримуємо, коли дитині надається можливість представити та розповісти про свій художній твір, відкрити свої почуття, розповісти про переживання. Кожній дитині хочеться розповісти про те, що вона намалювала чи зобразила. В дитячих розповідях, як самоцвіти, виблискують яскраві образи, порівняння. Заняття образо творенням збагачують мову дітей, розкриває простір для творення та самореалізації.

На знаннєвій основі, шляхом активізації емоційно-почуттєвої сфери відбувається розвиток творчих здібностей дошкільників, розширення мистецьких уподобань, об'єктивної естетичної оцінки мистецьких творів та

продуктів і результатів своєї творчості. Такий підхід дозволяє кожній дитині відчувати настрій художника, пережити естетичні почуття, творче піднесення, виразити власні емоції та особистісно-оцінне ставлення, розкрити внутрішній потенціал, збагатити естетичні уявлення та розвинути творчі здібності.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку суспільства особливої гостроти набувають питання розвитку творчих здібностей дитини, починаючи з дошкільного віку, оскільки тільки творчі люди здатні естетично сприймати, цінувати і

примножувати матеріальні та духовні цінності, які за своїм змістом і спрямованістю стверджуються ідеї добра, краси, процвітання. В головних державних документах вказано, що творчий розвиток – це важлива складова духовно-культурного розвитку особистості, здійснення якої повинна забезпечити держава. Завдання дошкільних закладів освіти – сформувати та розвинути у своїх вихованців основні навички майбутнього (hard and soft skills). У 2020 році на Всесвітньому економічному форумі у Давосі було визначено 10 основних, найбільш затребуваних, навичок майбутнього, серед яких розвиток творчих здібностей (креативність) особистості займає третє місце. Питання розвитку творчих здібностей на етапі дошкільного дитинства є своєчасним та актуальним.

Опрацьовано науково-методичну літературу з проблеми дослідження, здійснено психолого-педагогічний аналіз поняття «творчі здібності». З'ясовано, здібності кожної людини не є чимось сталим, вони прогресивно розвиваються у міру того, як розвивається особистість у цілому; показником розвитку здібностей є високий рівень засвоєння нового матеріалу за інших умов навчання та результати (продукти) діяльності; будь-яка здібність розвивається в діяльності, тобто творчі здібності розвиваються в процесі творчої діяльності. Вчені обґрунтовують різні підходи до трактування поняття «творчі здібності». Спільною для науковців є думка, що творчі здібності проявляється у процесі творчості як здатність породжувати різноманітні, соціально важливі, оригінальні ідеї, продукти, а також продуктивні шляхи їх застосування. У нашому дослідженні «творчі здібності» – інтегральна властивість особистості дитини, що охоплює мотиваційну, когнітивну та діяльнісну сфери. Розвиток творчих здібностей тісно пов'язаний з психічними новоутвореннями у дошкільників, зокрема тими, що торкаються пізнавальної та емоційної сфери.

Досліджено, що образотворче мистецтво вирізняється з-поміж інших видів художньої творчості специфічними, властивими лише йому суттєвими ознаками та засобами художнього вираження. Образотворчі мистецтва

(живопис, графіка, скульптура та інші) призначені для зорового сприйняття, тому образотворчу діяльність дітей – зображальною діяльністю. Головна сутнісна якість образотворчого мистецтва полягає у втіленні художнього образу за допомогою візуальних, зовнішньо нерухомих засобів, а саме: формі, кольорах, композиційному розташуванні зображених об'єктів.

З'ясовано, що в дитячому садку діти знайомляться з різними видами продуктивної зображувальної (образотворчої) діяльності, насамперед це малювання, ліплення, аплікація та конструювання. Вказані види тісно пов'язані між собою, перш за все спільним тематизмом (зображення тварин, рослин, транспорту, будинків, тощо) та послідовним оволодінням знаннями та навичками (формоутворюючими рухами) роботи з різними матеріалами. Визначено, що виражальні засоби художньої мови образотворчого мистецтва – лінія, крапка, пляма, колір, колорит, тощо, пронизані естетичним змістом та є основою майбутнього творчого задуму.

За результатами констатувального етапу експерименту здійснено аналіз сучасного стану проблеми дослідження. Експериментальною базою дослідження було обрано «Вишківський дошкільний навчальний заклад №1 (ясла – садок)», а саме: старшу групу «Калинка» (23 дітей) та старшу групу «Дзвіночок» (24 дітей). Експеримент здійснювався за допомогою вихователів груп. Орієнтиром діагностичного процесу стала структурна модель розвитку здібностей, що включає мотиваційний, пізнавальний та операційний компоненти та демонструє динамічну інтегративну природу творчих здібностей, котрі проявляються в діяльності. Експеримент здійснювався за допомогою таких методів та методик: спостереження, бесіда, методика діагностики універсальних творчих здібностей дітей (В. Синельников, В. Кудрявцев), методика діагностики рівня розвитку уяви дошкільників (О. Дьяченко) та методика незавершених речень.

Аналіз та узагальнення результатів спостережень, бесід, результатів виконання діагностичних завдань дозволив нам виділити три рівні сформованості творчих здібностей старших дошкільників. Низький рівень

мали 21,7% респондентів групи «Калинка» та 25% групи «Дзвіночок»; середній рівень – 69,6% дітей групи «Калинка» та 68% групи «Дзвіночок»; високий рівень – 8,7% дошкільників групи «Калинка» та 7% групи «Дзвіночок». Отримані результати свідчать про потенційні творчі можливості старших дошкільників, про необхідність забезпечення сприятливих умов для вдосконалення творчих здібностей та талантів дітей засобами образотворчого мистецтва.

Обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчих здібностей дошкільників засобами образотворчого мистецтва.

Першою педагогічною умовою розвитку творчих здібностей дошкільників визначення створення емоційно-насиченого середовища на засадах творчої взаємодії учасників освітнього процесу. Дитина вступає в активну взаємодію з середовищем як суб'єкт, реагує на зовнішні та внутрішні умови середовища: якщо змінюється соціальне чи освітнє середовище – змінюється поведінка дитини. Відтак вихователям важливо виявити «спрямованість середовища» (соціальна, виробничо-трудова, побудова) та «структуру середовища» (багатство, яскравість і різноманітність, динамічність і актуальність, фізичні фактори).

Одним із напрямів насичення середовища емоційним змістом визначено принцип естетизації – комплекс організованих і спрямованих певним чином художньо-педагогічних заходів (створення картинних галерей, музейних кімнат, народознавчих творчо-ігрових куточків, мистецьких світлиць, організація занять художньою творчістю, гуртків тощо), котрі змінюють якісні параметри всього освітнього простору закладу, а отже і життєдіяльності дошкільників у дитячому садочку. Доведено, що емоційної насиченості надають освітньому середовищу й привабливі навчальні матеріали, підготовлені для дітей. Наприклад, визивають позитивні дитячі емоції яскравий наочний матеріал з цупкого кольорового картону чи паперу (заготовки для аплікацій, колажів, тощо), іграшки з м'якого, гладкого, приємного на дотик матеріалу, вдалі ілюстрації гарної якості, кольоровий

пластилін для ліплення високої якості, тощо. Визначено принципи налагодження творчої взаємодії учасників освітнього процесу: врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, підтримка творчої ініціативи дітей та створення ситуацій успіху, особистий приклад та емоційність та естетичність слова вихователя.

Друга педагогічна умова розвитку творчих здібностей дошкільників засобами образотворчої діяльності – ознайомлення дітей з різними видами та техніками образотворчої діяльності. Доведено, що знайомство дітей з образотворчим мистецтвом починається з демонстрації художніх творів. Окреслено основні вимоги до вибору художніх творів для дошкільників: мають нести виховний (естетичний) вплив; мати різноманітний та багатий зміст; в сюжетній картині чи скульптурі має бути чітко окреслено кожний образ, щоб дітям з тих чи інших ознак було зрозуміло, кого чи що зображено, де відбувається подія, тощо. Малюнок має бути чітким, яскраво й виразно передавати найхарактерніші ознаки предмета – його форму, колір, відносну величину, положення у просторі. Доречно, творчо підходити до вибору методів та прийомів, як от: пояснювати, порівнювати, акцентувати увагу на деталях, викликати відповідні емоції, дозволяти торкатися (тактильно-чуттєвий метод), застосовувати музичний супровід, театральні ляльки, ігрові прийоми на кшталт – згадай, відгадай, придумай, хто краще передасть у русі..., відкриємо таємницю та інших. Нові образотворчі терміни та слова пояснювати за допомогою серії вправ «Диво-слово», «Входження в картину». Нетрадиційні техніки малювання, створення аплікацій (малювання картопляними штампами, монотипія, видування, зубною щіткою, свічкою, паролоном, по мокрому, манкою, зім'ятим папером, пластиліном, пластиковою виделкою, тощо) відкривають для дітей нові зображальні можливості.

Включення дошкільників у самостійну образотворчу діяльність на ігрових засадах визначено третьою педагогічною умовою розвитку творчих здібностей дітей. Доведено, що самостійну образотворчу діяльність

дошкільників варто організовувати на ігрових засадах. Розглянуто низку сюжетно-рольових ігор, театралізованих («Створюємо картину», «Фоторобот», «Веселі картинки», «Цікавий малюнок», «Наша казка»), що допомагають залучити дошкільників до самостійного образотворення. Доведено, що важливу роль в організації самостійної образотворчої діяльності дошкільників відіграє матеріальне забезпечення. Важливо, щоб у групі був створений куточок творчості, де у вільному доступі знаходились, папір, картон, аркуші, олівці, фарби, тощо. Різноманітність основних і додаткових матеріалів, вільний доступ до них стимулює творчу активність дітей.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення та наукового обґрунтування потребує розробка методичних засад творчого розвитку дошкільників засобами різних видів мистецтв, наприклад театру ляльок, а також забезпечення наступності змісту творчого розвитку молодших, середній та старших дошкільників засобами інноваційних мистецьких технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук О.В. Розвиток творчих здібностей старших дошкільників засобами комп'ютерних ігор. 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія Київ , 2018 .240с.
2. Архипова С., Кушнірук Н. Методика розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 2. С. 41-48. [Електронний ресурс] Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2009_2_12.

3. Барановська І.Г. Забезпечення наступності творчого розвитку дитини на етапі «школа – дошкільний заклад / Барановська І.Г., Чернятинська А.С., Похила С.С. // *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Спецвипуск № 5.2 (69.2). 2019. 189 с., С. 91 – 95

4. Барановська І.Г., Мозгальова Н.Г. Поліхудожня освіта майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: проблеми і перспективи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 26. С. 9-15

5. Бех І.Д. Виховний простір : організаційно-змістові орієнтири. *Гірська школа українських Карпат*. 2013. №10. С. 3-14.

6. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посібник. Київ : Либідь, 2003. 344 с.

7. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 137 с. С. 53 – 59.

8. Біла І.М. Діагностика здібностей дітей. *Актуальні проблеми психології*: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ: «Срібна хвиля», 2013. Т. VI: Психологія розвитку дошкільника. Вип 13. С.16-34.

9. Біла І. Феномен дитячої творчості. *Дошкільне виховання*. 2011. № 1. С. 7–11.

10. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське довкілля». Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.

11. Богоявленська Д.Б. Психологія творчих здібностей Москва: ВЦ «Академія», 2002. 320 с. С. 61.

12. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. Київ :Видавничий Дім «Слово», 2010. 408 с.

13. Борщ Р.М., Самойлик Д.В. Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку «Радість творчості». Тернопіль: Мандрівець, 2013. 72 с
14. Большакова О. Розвивальне середовище в ДНЗ [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/ss-29591855>
15. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1991. 93 с. С. 71.
16. Галин А.Л. Особистість і творчість. Новосибірськ, 1989. 430с
17. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта. Москва: Прогресс, 1965. С. 433–456.
18. Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок. Київ, 1992. 84 с. С. 18
19. Горошко Н.А. Зображувальна діяльність у дошкільних навчальних закладах : малювання, аплікація. Х.: Ранок, 2007. 224 с.
20. Демченко О.П. Виховні ситуації в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи : монографія Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 416 с.
21. Демченко О.П. Типологія соціальної обдарованості в контексті підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з обдарованими дітьми. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Випуск LXXVIII. Том 2. Херсон, 2017. С.117-123.
22. Иванова С.П. Учитель XXI века : ноопсихологический поход к анализу профессионально-личностной готовности к педагогической деятельности. Псков : ПГПИ им. С.М. Кирова, 2002. 228 с.,
23. Калюкина А. Об опыте детского творчества. *Начальная школа*. 2000. № 12. С. 44–47.
24. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. Київ. : Вища школа, 1997. 304 с.
25. Кондратець І. Дитячі ігри очима дорослих, або навчаємо педагогів бути активними учасниками дитячої гри. *Вихователь-методист дошкільного закладу. Щомісячний спеціалізований журнал*, 2017. №2. С. 12 - 17 с. [Електронний

ресурс]. Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21991/1/I_

26. Коновець С.В. Образотворче мистецтво як засіб активізації дитячої творчості. *Мистецтво і освіта*. 1999. №3. С. 15-19.

27. Комаровська О.А. Інтеграція мистецтв у вихованні талентів. *Обдарована дитина*. 2005. № 8. С. 38 –48.

28. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608с.

29. Крутій К. Л. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2016. 160 с.

30. Крутій К.Л. Проектування освітнього простору дошкільного навчального закладу як умова розвитку здібностей дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/nauka.php?ar=1>.

31. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: Автореф. дис. канд. пед. наук / В.Д. Лихвар. – Херсон, 2000. 18 с.

32. Лук А. Н. Психология творчества. Москва : Наука, 1978. 125 с

33. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / А.С.Макаренко ; ред. коллегия : М. И. Кондаков (гл. ред.) [и др.] ; Акад. пед. наук СССР. Москва, 1984. Т.4. 396 с.

34. Марусинець М. М. Динаміка розвитку творчого мислення у дошкільному та молодшому шкільному віці: *Вісник післядипломної освіти*. 2010. Вип. 1(2). С. 232–240.

35. Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 1. С. 2-5.

36. Маслоу А. Нові рубежі людської природи. Москва: Сенс, 1999

37. Матюшкин А. М. Одарённость и возраст. Развитие творческого потенциала одарённых детей: учеб. Пособие. Воронеж: МОДЭК, 2004. 192 с. С. 37–45.

38. Мельничук І.В. Генеза емоційних особливостей у сучасних дітей. *Наука і освіта*. Одеса, 2002 №5. С. 42 – 44
39. Мозгальова Н.Г. Формування музичного мислення майбутнього вчителя музики в процесі інструментальної підготовки. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. с. 237
40. Моляко В.О., Музика О.А. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Вид -во Рута, 2006. 320 с. С. 30–45.
41. Моляко В.А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности. Киев: Знание, 1991. 268с.
42. Нікітюк О.Б. Креативність як невід’ємний компонент інтелектуального розвитку творчої особистості в процесі навчання у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. 2010. №4. С. 237–241.
43. Пиаже Ж. История зарубежной психологии (30 -60 -е гг. XXв.). Тексты / Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. Москва: Изд-во Моск. ун -та, 1986. С. 232– 292.
44. Піроженко Т. Двигун прогресу, або Гра як джерело розвитку дитини. *Вихователь-методист дошкільного закладу. Щомісячний спеціалізований журнал*, 2017. №2. С. 4 - 12. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21991/1/I_Kondratec_DIODANPBAYDG.pdf
45. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Київ: Академвидав, 2004. 356 с. С. 27–54.
46. Пономарев Я.А. Психология творчества. Москва:Наука, 1990. 240с.
47. Психология. Словарь / под. общей ред.. Петровського і Г. Ярошевського. Москва: Политиздат, 1990.494с
48. Равлюк Т. Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів. *Вісник Львівського університету. Серія : Педагогіка*. 2005, Вип.20. С. 128-129
49. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2005. 360 с.

50. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти [посібник для вчителів і методистів початкового навчання] . 2-ге вид., доповн., переробл. Київ : Богданова А.М., 2009. 226 с
51. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: Підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.
52. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. Вибрані твори : в 5-ти т. Т.1. Київ: Рад. школа, 1976. С.209-400
53. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори : в 5-ти т. Т.1. Київ : Рад. школа, 1976. С.55-206
54. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям .Вибрані твори : в 5т. Т.3. Київ : Рад. шк., 1977. С. 7-282.
55. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1976. Т.2. С.419-654.
56. Туриніна О.Л. Психологія творчості: Навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007. 160 с.
57. Шевченко А.Ф. Формування готовності майбутнього вчителя до діяльності в умовах тимчасового виховного середовища : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». НПУ імені М.П. Драгоманова. Київ, 2009. 20 с.
58. Шульга Л.М. Барвіста радість (Розвиток творчих здібностей у дітей дошкільного віку на заняттях із малювання): Методичний посібник. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2012. 280 с.
59. Юсов Б.П. Современное состояние вопроса? Научная гипотеза. Взаимодействие и интеграция искусств в полихудожественном развитии школьников. Рекомендации к разработке комплексных программ по искусству / Под общ. ред. Г.П. Шевченко, Б.П. Юсова. Луганск : Пресса, 1991. 80 с.
60. Fromm E. The creative attitude in H.Andercon (Ed.). Creativity and its cultivayion. / E. Fromm. – New York: Harper and Row, 1959. – P. 96–157.

